

Received: 21.07.2024
Accepted: 16.08.2024

Received in revised form: 07.08.2024
Available online: 15.10.2024

Original Research

Citation: Uçar, F., & Saygılı, H. (2024). Revisiting the role of Enver bey in the 31 March Incident. *Turkophone*, 11(2), 75-92.
<https://dx.doi.org/10.55246/turkophone.1519885>

REVISITING THE ROLE OF ENVER BEY IN THE 31 MARCH INCIDENT

Furkan UÇAR*

Hasip SAYGILI**

ABSTRACT

The 31 March Incident is a significant event that left a lasting mark on the final years of the Ottoman Empire due to its causes and consequences. This uprising, which opposed the Constitutional regime, resulted in Sultan Abdülhamid II being deposed and his brother, Sultan Reşad, ascending the throne. In this context, Staff Major Enver Bey, who had played a pivotal role in the proclamation of the Constitutional Monarchy, was once again actively involved in the course of events, marking a critical advancement in his military and political career. However, many studies in the literature have not sufficiently examined Enver Bey's role following the 31 March (13 April 1909) revolt. This study seeks to revisit the role of Enver Pasha, who wielded significant influence over the empire's fate in its final years, specifically in the suppression of the 31 March Incident and the period that followed. Although the event itself will be discussed, the focus will primarily be on Enver Bey's perspective. To this end, memoirs and archival sources will be utilized to illuminate Enver Bey's role in the dethronement of Abdülhamid and his activities in Istanbul during the rebellion. The article will examine the influence of Enver Bey's presence as a military attaché in Berlin when the 31 March Incident erupted, his swift arrival in Istanbul to confront the insurgents, his loss of a close comrade during these conflicts, and the trauma this caused him, along with his actions in this context. Additionally, within the scope of this incident, Enver Bey's interactions with Staff Captain Mustafa Kemal Bey, who would later become the founding leader of the Republic, will be assessed, and findings will be presented regarding the impact of the suppression of the rebellion on Enver Bey's charisma.

Keywords: Sultan Abdulhamid II, 31 March Incident, Enver Bey, Action Army, Yeşilköy.

1. INTRODUCTION

As a result of the initiatives of the military wing of the Committee of Union and Progress (CUP), Sultan Abdülhamid II announced on July 23, 1908, the reinstatement of the 1876 Constitution, thereby marking the beginning of the Second Constitutional Era. However, the declaration of the Constitutional Monarchy did not bring the expected order. Primarily, the CUP's desire to be the sole

* 0009-0001-9603-5827, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye, fucar61@gmail.com

** 0000-0002-4841-4785, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye, hsaygili@fsm.edu.tr

authority in governance, excluding opposition factions, dealt the first blow to the liberals. Consequently, the number of opponents to the CUP increased, particularly among those who disagreed with the party's policies. Furthermore, in October 1908, during the same week, the Austro-Hungarian Empire annexed Bosnia-Herzegovina, the Principality of Bulgaria declared its independence, and Crete announced its union with Greece. These three major developments strengthened the CUP's opposition, and the suppression of these opponents further escalated tensions.

Among those who harbored resentment against the CUP were also noncommissioned officers and madrasa students. The retirement of many noncommissioned officers after the proclamation of the Constitutional Monarchy fostered a deep-seated hatred within this group against the administration, a sentiment that would eventually lead to the 31 March Incident. In addition to the soldiers, madrasa students were also dissatisfied with the current government. Their discontent stemmed from a requirement that they prove their student status in an exam to avoid military service. Thus, these two groups, joining the opposition front, would become the main actors of the 31 March Incident.

In this tense atmosphere, the assassination of opposition journalist Hasan Fehmi, who became the victim of an unsolved murder, was the final straw for the opponents. On April 13, some of the infantry battalions previously brought from Rumelia to protect the Constitutional Monarchy revolted under the slogan "We Want Sharia." As law and order deteriorated in Istanbul, Mahmud Shevket Pasha, the commander of the Third Army stationed in Rumelia, formed an army called the "Action Army" and entered Istanbul. The army's chief of staff was Major Enver Bey, the military attaché in Berlin. Upon hearing of the uprising, Enver Bey left Berlin, arrived in Thessaloniki, consulted with the CUP headquarters, and then proceeded to Yeşilköy. Taking command of the army there marked a turning point in his career. This study will examine Enver Bey's role in this incident and discuss the significance of the event from his perspective.

The 31 March Incident is an important event for the Ottoman Empire and holds a significant place in Enver Bey's life. This article will analyze both the 31 March Incident and Enver Bey's position within it, exploring what this event represented for him. The study will also discuss the consequences of this event for Enver Bey and the Ottoman Empire, creating a work centered on both the 31 March Incident and Enver Bey. Thus, the study will first provide information on Enver Bey's life up to 1909 and the 31 March Incident, then explain his involvement in the incident, with a focus on the relationship between Enver Bey and the 31 March Incident. In other words, it will explore the changes that this incident brought about in Enver's life and within the Ottoman Empire.

This study primarily utilizes memoirs and other primary sources. It begins by collecting the memoirs of individuals who personally witnessed the event. The memoirs of notable figures of the time, including Mahir Said Bey, Finance Minister Cavid Bey of the CUP, and Ali Fuat Türkgeldi, who held critical positions during the late Ottoman period, were examined. Articles written by contemporaries such as Celal Nuri and Ahmet Bedevi Kuran, who also directly experienced the event, were also used. In addition to these, eight documents from the Ottoman archives were used, ensuring that previously unused documents were prioritized over frequently cited ones. Likewise, writings obtained from the Atatürk Library were also utilized, thus outlining the main points of the topic under study. The life of Enver Pasha, the central figure of this article, was researched in depth using both his own memoirs and other sources. Ultimately, this research was synthesized with insights from contemporary sources, accompanied by interpretative analysis.

The primary aim of this study is to re-examine the importance of Enver Pasha's role in the 31 March Incident—a pivotal event in his life and one that has not been sufficiently emphasized in historical

studies. While most sources and online encyclopedias briefly mention Enver Bey's role in this incident, this study seeks to highlight it in more detail. It strives to present the incident from Enver Bey's perspective. Therefore, works focusing both on Enver Pasha's life and the 31 March Incident have been utilized. Although primary sources are the primary focus, contemporary sources have also been frequently referenced. Furthermore, an important historical event is conveyed within the context of a key historical figure.

2. THE LIFE OF ENVER BEY

2.1 Enver Bey's Life up to 1909

Enver Pasha, known to be of Gagauz Turk descent, was born on November 23, 1881, on Divan Yolu, in today's Cağaloğlu district (Turkey Diyanet Foundation Encyclopedia of Islam, 1995, pp. 261-264). Enver Bey initially attended a primary school and then, upon his father's appointment to the Monastir province, he enrolled in the military junior high school there. Despite his young age, Enver Bey was admitted to this school and graduated in 1893 (Mayatepek, 2015, p. 44). In the same year, he entered the Monastir Military High School, a secondary-level institution. In his memoirs, Enver Bey notes that the Cretan War broke out during his final year in high school. He completed high school in 1897 (Enver Pasha, 1991, p. 8). Consequently, he gained the right to attend the Ottoman Military Academy, from which he graduated with distinction, placing him among the 45 officers selected for the General Staff class. His time in the General Staff class marked many significant events in his life, one of which took place at Yıldız Palace. One day, Enver Bey and his uncle, Halil Bey, were suddenly taken from the Military Academy and brought to Yıldız Palace, where they were interrogated. The primary reason for their questioning was the visit of Prince Abdülmecid's German teacher to Enver Bey's residence (Enver Pasha, 1991, pp. 11-13). Enver Bey considered himself innocent in this matter, yet this incident left a deep scar in his heart against Sultan Abdulhamid II. This event, along with later experiences, led Enver Bey, like many officers of the time, to become a staunch opponent of Sultan Hamid's rule.

Enver Bey graduated from the General Staff class in 1902 as a staff captain (Enver Pasha, 1991, p. 17), marking the official start of his military career. He first interned in various locations in Rumelia, where he engaged in battles against gangs formed by various ethnic groups (DABOA, October 29, 1906a). Notably, after being promoted to the rank of major in 1905, Enver Bey participated in 54 skirmishes against Greek and Bulgarian gangs, emerging victorious each time. He was awarded multiple medals and decorations and was promoted to the rank of major in 1906 (Enver Pasha, 1991, pp. 25-28).

While stationed in Rumelia and still a young officer, Enver Bey experienced an incident that left a deep spiritual scar. This event involved a Russian consul whipping a gendarme named Halim, claiming that Halim had failed to salute him (Bardakçı, 2015, pp. 84-85). In the aftermath, Sultan Hamid's administration sentenced Halim and another friend to death. Having witnessed this event firsthand, Enver Bey came to the firm belief that Sultan Hamid's rule was destined to collapse, a conviction he emphasized in his memoirs (Enver Pasha, 1991, p. 20). This incident became a crucial factor in Enver Bey's opposition to Sultan Hamid's regime (Saygılı, 2013, p. 83). From that point on, Enver Bey was determined to overthrow the rule of Sultan Hamid. Given his efforts against Greek and Bulgarian gangs, it can also be said that Enver Bey was a supporter of the Constitutional regime.

Enver Bey's entry into the Ottoman Liberty Society in Thessaloniki, facilitated by his uncle Halil Bey while he was a major, marked a significant turning point in his life. Knowing Enver Bey's views, his

uncle Halil Bey, himself an officer, helped him join the society (Enver Pasha, 1991, p. 30). After joining, Enver Bey was tasked with establishing the Monastir branch of the society, a task he undertook with the help of Musa Kazım Bey, later known as Kazım Karabekir, a significant figure in the founding cadre of the Turkish Republic. During this period, Musa Kazım Bey assisted Enver Bey in strengthening the Monastir branch (Enver Pasha, 1991, pp. 34-36).

Following this, Enver Bey devoted himself to opposing Sultan Hamid's administration. An important event in 1908 would seal Enver Pasha's destiny: the meeting between the Russian Tsar and the British King in the Reval region. Reports suggested that the Russian Tsar and the British King would partition Ottoman lands between themselves, a rumor that caused a great stir among the opposition, especially among those critical of the administration (Bardakçı, 2015, p. 91). Consequently, the opposition, with the CUP leading the charge, decided to overthrow Abdulhamid's regime and establish a constitutional government.

Before the Reval meeting, the Committee of Union and Progress decided to assassinate Nazım Bey, the commander of the Thessaloniki garrison. They assigned this task to Enver Bey, a curious situation since Nazım Bey was also Enver Bey's brother-in-law. Yet Enver Bey was undeterred, for to him, this was a matter of patriotism. Regardless of who stood in his way, Enver Bey was determined to complete the mission. Indeed, he attempted an unsuccessful assassination on Nazım Bey. When a warrant was issued for his arrest following this attempt, he refused to surrender (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3412). Around this time, the Reval meeting shocked Sultan Hamid's opponents. Consequently, the CUP decided that Enver Bey should take to the mountains, an act that would become the first step in his journey to becoming a "Hero of Freedom."

Sultan Abdulhamid II, finding himself in a precarious situation following Enver Bey's and Resneli Niyazi Bey's withdrawal to the mountains, decided to send his loyal and experienced Pasha, Şemsi Pasha, to the region. However, this decision did not benefit Sultan Hamid, as Şemsi Pasha was assassinated by Lieutenant Atıf Bey, a CUP member, at a telegraph station in Monastir, costing Abdulhamid one of his most valuable assets (Ünlü, 2021, pp. 112-114). The CUP did not stop there; they also arrested Marshal Tatar Osman Pasha, a loyal supporter of Abdulhamid (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3413). These events compelled Sultan Hamid to re-enact the Ottoman Constitution on July 23, 1908, thus marking the start of the Second Constitutional Era in the Ottoman Empire. Enver Bey, who had a direct impact on these events, would subsequently be celebrated as a "Hero of Freedom."

Enver Bey's subsequent career would be shaped by this event and the title he earned. He was now a recognized and beloved officer, and his rise within the CUP would continue. The final phase of this ascent began in January 1914 when he was promoted to brigadier general and appointed Minister of War. His fame grew steadily from this point on, with his reputation evolving as those around him viewed him from different perspectives.

2.2 Major Enver Bey in Berlin

After the proclamation of the Constitutional Monarchy in July 1908, Enver Bey was assigned a new position: the inspection of the Rumelia provinces, a region he knew well. Enver Bey assumed this role on August 23, 1908, and held it for approximately 4.5 months (Bardakçı, 2015, p. 103). Having spent significant parts of his life in Rumelia and played a role in the proclamation of the Constitutional Monarchy there, he willingly accepted this assignment.

The role that would profoundly change Enver Bey's life came in January 1909 when he was appointed as the military attaché to Berlin with a salary of 5,500 kurus (DABOA, 1909a, January 16). This

position significantly influenced Enver Bey's political stance in later years. During his time in Berlin, Enver Bey became well-acquainted with the Germans, particularly the German army, which would later lead him to support the Ottoman Empire's entry into World War I as an ally of Germany. There were several reasons behind Enver Bey's decision to bring the Ottoman Empire into an alliance with Germany in 1914. At that time, no other nation was willing to form an alliance with the Ottoman Empire, so Germany was essentially the only option. Another reason for this alliance was Enver Bey's observations during his tenure as military attaché in Berlin in 1909, which fostered a strong affinity for Germany (Aydemir, 1971, p. 210). The German military discipline and the ideas of the German Emperor deeply impressed Enver Bey. The rapprochement policies initiated by Sultan Abdulhamid II with Germany years earlier had already influenced the younger Ottoman officers. Emperor Kaiser Wilhelm II's visits to Istanbul in 1889 and 1898 had also won him favor among the Turkish public, with the German Fountain in Istanbul serving as a gift from the emperor. Enver Bey further strengthened relations with this ally, to whom the Ottoman Empire was already closely connected. Moreover, this affinity was mutual, as the Germans also showed great interest in Enver Bey (Aydemir, 1971, pp. 199-200). In the end, Enver Bey, known for his disciplined and charismatic personality compared to other soldiers of the time, drew significant attention. Consequently, this assignment impacted both Enver Bey and the Ottoman Empire.

Enver Bey's appointment to Berlin was influential in shaping future policies for both him and the Ottoman Empire. However, as explained below, this assignment also played a role in the inability to fully maintain order in Istanbul during the 31 March Incident. The appointment of Enver Bey and other prominent officers (such as Ali Fethi [Okyar] in Paris, Ali Fuat [Cebeşoy] in Rome, and Hafız Hakkı Bey in Vienna) as military attachés in Europe weakened the military wing of the Committee of Union and Progress (CUP) at the center (Aydemir, 2011, p. 141). As the opposition atmosphere in Istanbul intensified, the absence of key CUP military figures like Enver Bey and the young, educated staff officers sent to Europe contributed to the outbreak and escalation of the 31 March Incident (Aydemir, 1971, p. 126). Tensions were rising in the capital, and key figures of the CUP were abroad. Upon learning of the uprising, Enver Bey quickly returned to the country, arriving from Berlin to Thessaloniki, where he took on the role of Chief of Staff for the Action Army as it set out from Thessaloniki and entered Istanbul. Following the successful suppression of the rebellion, Enver Bey returned to his post in Berlin (Turkey Diyanet Foundation Encyclopedia of Islam, 1995, pp. 261-264). To understand the events leading up to the 31 March Incident, it is necessary to discuss the developments after July 1908.

3. TOWARD THE 31 MARCH INCIDENT...

3.1 Events Following the Proclamation of the Constitutional Monarchy

After the events in which Enver Bey played a central role in July 1908, the Ottoman Empire entered its Second Constitutional Era. Initially, many, particularly those in the Committee of Union and Progress (CUP) and the general public, felt content. However, the revolution did not bring the anticipated atmosphere. The CUP's portrayal of the Constitutional Monarchy as a cure-all and the subsequent failure to fulfill these promises created a negative sentiment among the people (Safi, 2018, p. 272). In other words, after the re-proclamation of the constitution, events began to unravel rapidly. The most significant occurrences happened in October, with three major developments within one week. First, the Kingdom of Bulgaria declared its independence, followed by the Austro-Hungarian Empire's announcement of its annexation of Bosnia-Herzegovina the next day. During the same week,

the island of Crete also declared its unification with Greece (Danişmend, 1972, pp. 366-367). These events marked a shift in the winds. Following this, opponents of the CUP began to emerge and grew rapidly. Even before these events, the opposition party known as the Ahrar Party, led by Prince Sabahaddin, had already been formed to counter the CUP (Akşin, 1972, p. 550). After these events, the party gained further strength, with former CUP member Mizancı Murat Bey also supporting it and opposing the CUP (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3424).

Political developments alone did not drive the formation of CUP opposition. Madrasa students and noncommissioned officers in the army also strongly opposed the CUP. Each group had its reasons. Firstly, madrasa students, who had previously been exempt from military service, now had to take a simple exam to retain this exemption, which caused great discontent among them (Arı and Ozan, 2018, p. 228). Consequently, resentment toward the Minister of War grew among madrasa students (Aydemir, 1971, p. 127). In addition, the fear among noncommissioned officers of being purged led them to oppose both the school-educated officers and, eventually, the CUP (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3441). These two factions formed the basis of opposition leading to the 31 March Incident. Later, the “Sharia-minded” factions also supported this opposition group. Certain figures, chanting “We want Sharia” slogans, manipulated noncommissioned officers and madrasa students to further their aims, treating these individuals as mere pawns. One prominent figure among them was Derviş Vahdeti, a writer for the *Volkan* newspaper, who published anti-CUP articles, supported Sharia law, and made his living by reciting mawlid (Islamic poetry) (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3424). His fiery and vehement writings began to fuel tensions. Already inclined toward opposition, certain groups became further inflamed by these articles.

Unlike other opposition journalists, Derviş Vahdeti’s newspaper name, *Volkan* (Volcano), was apt, as his articles erupted with fury. He instilled a strong hatred for the CUP among people, using Islam to influence his audience. He accused the CUP leaders and Young Turks of irreligion and took a harsh stance against them (Arı and Ozan, 2018, p. 235). Consequently, CUP opposition began to emerge among those with strong religious sentiments. For instance, on April 3, Vahdeti held a mawlid ceremony at Hagia Sophia, attended by many (reportedly around 100,000), essentially turning it into a show of strength (Sezer, 2017, pp. 145-146). A few days later, Vahdeti’s writings grew even more incendiary following Hasan Fehmi’s death, making him one of the most significant factors in the lead-up to the rebellion.

In addition to his newspaper writings, Derviş Vahdeti established a society called *İttihat-ı Muhammedi* (Muhammedan Union) in February 1909. Although this society opposed the CUP, it maintained a “Sharia-minded” stance, which increased its support (Şehsuvaroğlu, 1952, p. 1457). The society’s main asset was Vahdeti’s intense writings, which were so impactful that they influenced even the soldiers. In early 1909, the state issued a declaration prohibiting soldiers from engaging in politics (Midhat Sertoğlu, 1999, pp. 45-46). However, this action was seen as futile and went unheeded. On the morning of March 31, the fourth battalion at Istanbul’s Taşkışla barracks would be the first military unit to initiate the rebellion (Ertekin, 2022, p. 73). Although these battalions were originally brought from Rumelia to protect liberty and the Constitutional Monarchy, they gradually deteriorated due to lack of discipline (Kodaman, 1994, pp. 1335-1336). Incited by certain individuals, they became opponents of the Constitutional Monarchy. These battalions left Taşkışla on the morning of March 31, gathered at Hagia Sophia, and, numbering around 10,000, initiated the rebellion (İlgar, 1968, p. 23).

This was the general atmosphere leading up to March 31. A strong opposition existed, and they had convinced people that Islamic principles were being neglected and that society was straying from

Islam. While the rebels primarily demanded Sharia law, their fundamental desire was to return to the year 1878. The single word that characterizes the rebels' intent is "reactionism" (*irtica*). In an article written in 1918, the 9th anniversary of the incident, Celal Nuri İleri, who witnessed the event firsthand, viewed the 31 March Incident purely as a reactionary movement (Nuri, 1336, p. 593). However, he emphasized that a return to Sharia was impossible without employing Western or European ideas, which were contrary to it. At that time, the Ottoman Empire did not have any of the capitalist or religiously incompatible practices prevalent in contemporary European states. Therefore, those demanding Sharia simply wished to return to the old order, maintaining the status quo. In short, their aim was reactionism.

According to Celal Nuri İleri, turning back was impossible, as the sun did not set in the east, nor did rivers flow backward. Only two historical movements succeeded by looking back: the Renaissance and the Reformation, which were rooted in scientific values (Nuri, 1336, p. 593). For this reason, the 31 March Incident was a revolt initiated by a group of conservatives and opponents of progress (Nuri, 1336, p. 595). Lacking any real foundation, the rebellion ultimately failed. The rebels were unaware of the issues at hand or what they were demanding, which underscored the dire situation.

Ahmet Bedevi Kuran, who also witnessed the event, described the uprising as opposition to the CUP and viewed it as a reflection of public dissatisfaction with the negative events following the Constitutional Monarchy (Kuran, 1950, pp. 557-558). Kuran's observations as a soldier in the military academy at that time were significant. In sum, there were people who were dissatisfied with certain issues. These individuals or groups were exploited by those with a religious identity within the context of this event. The people were unsure of their own demands. Even though Islamic principles and institutions remained within the state, the rebels' chants of "We want Sharia" indicated their lack of understanding (Aydemir, 1971, p. 139). The quick suppression of the rebellion reflected the weakness of the rebels. One thing that must be stated is that the impact of the 31 March Incident continued for years. Even today, the event remains a topic of debate, with the deposition of the sultan enhancing its historical significance.

3.2 What Sparked the Fuse?

Ultimately, a series of developments had brought the situation to a boiling point. The pot was already simmering, and only a spark was needed to set everything ablaze. That spark came on April 7, when Hasan Fehmi, a reporter for the opposition newspaper *Serbesti*, was assassinated on the Galata Bridge, and his friend Şakir Bey was wounded (DABOA, 1909a, April 7). This event strengthened the resolve of the opposition, and newspapers published fierce articles about the incident (Cavid Bey, 2014, p. 30). As a concrete event highlighting the restrictions on freedom of expression and the superficial nature of liberty, it became a powerful weapon for the opposition. This incident would become the starting point of a rebellion.

The funeral for Hasan Fehmi was a grand affair (Pekmen, 2023, p. 43), reflecting the hatred toward the government and, particularly, the Committee of Union and Progress (CUP). The fuse had been lit. Fiery articles continued to be published in *Volkan* newspaper, and the situation had reached a breaking point. On the Rumi calendar date of March 31, or April 13 in the Gregorian calendar, the soldiers of the Fourth Infantry Battalion in Taşkışla first imprisoned their officers and then proceeded to Hagia Sophia Square. They began protests in front of the Chamber of Deputies, where religious leaders joined them, chanting "We want Sharia" (Cavid Bey, 2014, p. 35).

3.3 The "Reactionary Incident" Begins...

With the revolt of the infantry battalions, the rebels gathered in front of the Chamber of Deputies, causing a great uproar. The deputies remained inside the building. The rebels' main demand was a change in government, followed by the dismissal of the Minister of War, Speaker of the Parliament Ahmet Rıza Bey, and the CUP deputy Hüseyin Cahit Bey. So consumed with hatred were the rebels that they killed a deputy and a minister whom they mistook for these individuals. One of these was Minister of Justice Nazım Pasha, who was killed after being mistaken for Ahmet Rıza Bey (Türkgeldi, 2021, pp. 30-31). Although he had no connection to the recent developments, some claim that his death was intended as revenge for journalist Hasan Fehmi (Pekmen, 2023, p. 139). Similarly, Arslan Bey, a deputy from Latakia, was murdered in cold blood, having been mistaken for Hüseyin Cahit (Cavid Bey, 2014, p. 36). Arslan Bey, an entirely innocent young man, was mercilessly killed by the rebels. Mahir Said Bey, a CUP opponent present in the Parliament, detailed the events of that day in his memoirs, noting that the rebels occasionally fired randomly into the building (Pekmen, 2023, p. 123). He also witnessed Arslan Bey's body. Meanwhile, Hüseyin Cahit Bey, the CUP leader and future Finance Minister, escaped to Thessaloniki with Cavid Bey. After the Action Army restored order in Istanbul, the two men returned to the capital (Cavid Bey, 2014, pp. 38-43).

In the end, the rebels killed numerous people, not only in front of the Parliament but also in various places across Istanbul. The noncommissioned officers, who harbored deep hatred toward school-educated officers, killed over twenty of them, discarding their bodies in corners (Akşin, 2007, p. 60). Among them was Ilyas Efendi, a lieutenant from Trabzon, who single-handedly tried to confront the rebels. He bravely responded to the rebel crowd on the Galata Bridge with his weapon and was ultimately killed, his body left on the bridge for 24 hours (Koz, 2015, pp. 9-11). Ilyas Efendi's murder illustrated the unchecked brutality of the rebels. Another significant event that demonstrated the disorderly nature of the rebels was the killing of Ali Kabuli Bey, commander of the *Asar-ı Tevfik* battleship, in front of Yıldız Palace and in the presence of Sultan Abdulhamid II. This incident, which took place on April 15, the third day of the rebellion, was triggered by fears that Yıldız Palace might be bombed. Prince Sabahaddin was reportedly behind this plan, having ordered that the palace be bombed if the Constitutional Monarchy was in jeopardy and the rebellion could not be contained (Akşin, 2018, p. 30). Ali Kabuli Bey had been informed of this decision. Upon hearing of it, the crew became furious and detained their captain. They brought him to Yıldız Palace, where he was presented before the sultan. Already battered on the way, Captain Bey was in a pitiful state as he appeared before the sultan, who ordered him to be taken to the cellar. At that moment, someone prodded him with a bayonet, prompting others to attack. Targeted by numerous bayonets, Ottoman Major Ali Kabuli Bey died at the hands of the rebels (Pekmen, 2023, p. 96). The rebels even desecrated his corpse. This incident underscores the extent of the violence that claimed the lives of many innocent people who had set out under the slogan "We want Sharia."

Returning to the front of the Parliament, tensions were high. The Grand Vizier Hüseyin Hilmi Pasha and other ministers believed that resigning was the only solution. Consequently, the Grand Vizier resigned, and a new cabinet was formed by Ahmet Tevfik Pasha (Türkgeldi, 2021, p. 31). The most significant change in the new cabinet was the appointment of Gazi Ethem Pasha as Minister of War in response to the rebels' demands, replacing Ali Rıza Pasha (Pekmen, 2023, p. 132). This change was also endorsed by Sultan Abdulhamid II. It pleased the rebels, as the new Minister of War, Gazi Ethem Pasha, was a religious man with war experience, respected and admired by many (Ölmez, 2013, p. 212). His great success in the 1897 Greco-Turkish War had earned him respect among soldiers and bolstered his military charisma. Thus, the rebels held great respect for this old, seasoned statesman

(Ölmez, 2013, p. 213). Ethem Pasha himself even managed to subdue the rebels to some extent. However, the soldiers continued to act disorderly (Pekmen, 2023, p. 135).

On April 14, Derviş Vahdeti re-entered the scene. Aware of the rebellion, he advised the sultan, “It is within your power to dissolve the Parliament” (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3443). Meanwhile, the military’s disobedience persisted. Another issue worth emphasizing here is the inability to suppress these unruly rebels. The 30,000-strong Imperial Guard Regiment stationed in the capital was not utilized in the rebellion by their commander, Mahmut Muhtar Pasha (Borak, 1992, p. 360). Consequently, the rebellion escalated, and Mahmut Muhtar Pasha demonstrated a remarkable lack of foresight.

Nevertheless, a significant development during those days would alter the course of events. This was a telegram from the prominent CUP member İsmail Canbulat to the CUP headquarters, stating, “The Constitutional Monarchy is finished” (Türkgeldi, 2021, pp. 34-35). This message awakened the pro-constitutionalists in Rumelia. Mahmud Shevket Pasha organized a massive rally in Liberty Square on July 11, attended by many people, including non-Muslims (Mir’at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahriyehi, 1911, p. 12). Under the leadership of Mahmud Shevket Pasha, an army was formed, consisting of the Second Army, the Third Army, and volunteers. Many of these volunteers were Greeks, Bulgarians, and Albanians who had previously engaged in anti-Ottoman insurgencies (Çiftçi, 2016, pp. 218-219). Although the stated purpose of this movement was to restore the Constitutional Monarchy, the diverse composition of the Action Army called its legitimacy into question. In the following days, this army would march toward Istanbul.

4. THE ACTION ARMY IS COMING!

4.1 Formation and Departure of the Action Army

The establishment of the Action Army changed the course of the 31 March Incident, as this army would set out to suppress the rebellion in Istanbul. The order to form the army was given by Third Army Commander Mahmud Shevket Pasha. However, the idea originated from Hüseyin Hüsnü Pasha and his Chief of Staff, Captain Mustafa Kemal Bey, who named it the “Action Army” (Aydemir, 1971, p. 164). Furthermore, the first units of the Action Army to arrive at the gates of Istanbul would be under the command of these two leaders (Borak, 1992, p. 364). In fact, the declarations issued by Hüseyin Hüsnü Pasha were penned by Mustafa Kemal Bey (Borak, 1992, p. 369). Until Mahmud Shevket Pasha and Enver Bey arrived, Mustafa Kemal and Hüseyin Hüsnü Pasha were the primary leaders responsible for the army, with Mustafa Kemal even planning its strategy (Atatürk, 2015, p. 564). The army was initially divided into two divisions, with Hüsnü Pasha commanding one division and Mustafa Kemal serving as its chief of staff (Ertekin, 2022, p. 74). However, once Enver Bey assumed the overall position as Chief of Staff, Mustafa Kemal’s role was diminished. At the start of the incident, Enver Bey was still in Berlin.

While in Berlin at the onset of the incident, Enver Bey gave an interview to a German newspaper on the second day of the uprising, stating that the rebellion would be suppressed within a day and blaming the Ahrar Party as the instigators (Özden, 2021, pp. 592-593). Likely realizing the seriousness of the situation, Enver Bey decided to return to his homeland, leaving Berlin on the evening of April 14. After meeting with his friend Hafız Hakkı Bey, the military attaché in Vienna, he arrived in Thessaloniki on the evening of April 16 (Özden, 2021, pp. 594-595). Following his meetings there, he

traveled to Yeşilköy, where he would assume the role of Chief of Staff for the army. The Action Army's approach and subsequent operations upon entering Istanbul are worth examining.

The army, assembled in Rumelia, arrived in sections at Hadımköy. Von Der Goltz Pasha, a former German military advisor to the Ottoman army, praised the Ottoman Empire's ability to transport thousands of soldiers to Istanbul in a short period (Mir'at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahriyehi, 1911, p. 15). This demonstrated the seriousness of the situation, as such a mobilization of troops and supplies was akin to a state of emergency. The Action Army initially set up headquarters in Hadımköy, with the first units under Hüsnü Pasha's command, including Mustafa Kemal. Upon reaching Yeşilköy, the army issued two telegrams, one directed to the Ministry of War and the other to the public. These telegrams, which defined the purpose and legitimacy of the Action Army, are historically significant and deserve further examination.

4.2 Activities of Hüseyin Hüsnü Pasha

On April 6, the Action Army had reached the gates of Istanbul. Hüseyin Hüsnü Pasha, as the army's commander at the time, sent two important telegrams: one to the General Staff and another to the people of Istanbul. In his telegram to the General Staff, he condemned the conscienceless and selfish individuals who, under the guise of demanding Sharia, had sought to hand over the Constitutional Monarchy to the "executioners of tyranny" and had stained the nation's honor. He stated that these individuals had brought great shame upon the Ottoman army and that, to cleanse this shame and restore order, the Action Army would enter the capital to re-establish peace (Hüsnü, 1325a, pp. 4-5). He also outlined two main conditions. The first was that the military would no longer intervene in politics and would focus solely on its duties, with soldiers even swearing an oath on the Qur'an. This was an attempt to prevent internal divisions within the military, addressing one of its most significant issues. The soldiers' oath on the Qur'an was also seen as a tactic to counter the rebels by affirming the military's religious commitment, thus creating balance within the army. The second condition stipulated that no one should oppose the measures and penalties applied to the individuals who had revolted under the guise of supporting Sharia. This condition foreshadowed the impending executions, warning that no one should object to the punishments imposed on insurgents, whether they were clergy or soldiers (Hüsnü, 1325a, p. 5).

On the same day, Hüseyin Hüsnü Pasha issued a proclamation to the people of Istanbul, stating that the Action Army had come to strengthen the Constitutional Monarchy (Hüsnü, 1325b, p. 5). He assured the innocent public that they would not be harmed and that only the rebels would be punished. The statement aimed to reassure the public and promised that those responsible for the deaths of the martyrs would be held accountable (Hüsnü, 1325b, p. 6). This proclamation's primary goal was to rally public support for the Action Army. Emphasizing repeatedly that the innocent would not be harmed and clarifying the army's objectives served to inform the public. In this way, Hüseyin Hüsnü Pasha completed the groundwork for the operation, effectively concluding a form of propaganda. All that remained was for the army to enter the capital and restore order. This would occur on the night of Friday, April 23. However, before this, the leaders of the Action Army stationed outside Istanbul would meet with the deputies to make important decisions. With their support, the army would then enter Istanbul.

4.3 Enver Bey and the Action Army Enter Istanbul!

After Hüsnü Pasha's preparations, the army was fully ready. With the army in place, Mahmud Shevket Pasha arrived in Yeşilköy on April 22 to assume formal command (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3445).

However, the army could not enter Istanbul immediately, as Sultan Abdulhamid II sent his trusted officials to Yeşilköy to negotiate with the Action Army. This delegation, led by Hurşit Pasha, returned without any results (Türkgeldi, 2021, p. 35).

The crucial event was the arrival of several deputies in Yeşilköy, who had traveled there at the suggestion of CUP leaders (Pekmen, 2023, p. 186). The deputies aimed to meet with the Action Army and make decisions. This meeting, held on April 22 after Mahmud Shevket Pasha's arrival, was chaired by Küçük Said Pasha and convened under the title *Meclis-i Umumi-i Milli* (General National Assembly) (Kurşun, 2024, pp. 330-331). Although certain decisions (such as the deposition of the sultan) were made, they were kept confidential. However, the most significant outcome was the alignment of the Chamber of Deputies with the Action Army (Midhat Sertoğlu, 2011, p. 3445). The day after this assembly, the Action Army entered Istanbul.

On the evening of Friday, April 23, the Action Army entered Istanbul (Türkgeldi, 2021, p. 37). Enver Bey and many other young officers were part of this army. They first launched an operation at the Davutpaşa barracks (Ölmez, 2013, p. 231). After capturing this location, the army divisions moved to various parts of the city. Enver Bey led an advance toward the Taşkıışla and Taksim barracks (Aydemir, 1971, p. 168). However, the Action Army encountered fierce resistance here, with the most intense clashes of the 31 March Incident occurring at this location. Civilians were even caught in the crossfire; one such victim was a non-Muslim woman named Eleni, a seamstress (DABOA, 1909a, June 8). The army itself also suffered significant losses, most notably Enver Bey's close friend Muhtar Bey (Aydemir, 1971, p. 168). This deeply affected Enver Bey, who engaged in direct combat and played a key role in capturing the barracks. After capturing Taşkıışla, affected by the loss of Muhtar Bey, Enver Bey imposed harsh penalties on several rebel officers (Candemir, 2009, pp. 81-82). Enver Bey took an active role throughout the suppression of the rebellion, personally commanding nine of the twenty-four battalions and successfully quelling three revolts in Pera (Özden, 2021, p. 600). He also led volunteer units formed from militias and was among the commanders present at Yıldız Palace during Sultan Abdulhamid's deposition (Aydemir, 1971, p. 172). Though Enver Bey played a prominent role in the uprising, he returned to Berlin after not receiving the expected appointment from Mahmud Shevket Pasha (Özden, 2021, p. 614).

As the events of April 24 concluded, the Action Army had almost completely established control over Istanbul. On Sunday, April 25, martial law was declared not only in Istanbul but also in Bilad-ı Selase [Eyüp, Galata, and Üsküdar] as well as Kartal, Beykoz, İzmit, Gebze, and Çatalca (DABOA, 1909a, April 26). Mahmud Shevket Pasha, commander of the Action Army, effectively took control. Following the uprising, numerous individuals were sentenced to death or exile. The primary figures held responsible for the rebellion were Derviş Vahdeti and Mizancı Murat. Derviş Vahdeti was sentenced to death (DABOA, 1909a, July 14), while Mizancı Murat was exiled to Rhodes and spared his life (DABOA, 1909a, June 14). Besides punishments, the Action Army implemented certain reforms, notably purging the military and police. For instance, 852 police officers were dismissed for their involvement in the uprising (DABOA, 1909a, May 24). Additionally, all revolvers with a barrel length exceeding 15 cm were confiscated to maintain security and order (DABOA, 1909a, May 12). Thus, martial law was employed to restore order in Istanbul. Ultimately, the rebellion that began on March 31, known as the "Reactionary Incident," was quelled.

The most significant outcome of the incident was the deposition of Sultan Abdulhamid II. This decision had been made secretly during the assembly in Yeşilköy on April 22. After the rebellion was suppressed, it was resolved to act on this decision, and a joint session of the Chamber of Deputies and

the Senate was convened at Hagia Sophia. The assembly decided to depose the sultan, and Abdulhamid II was sent to Alatin Mansion in Thessaloniki (Türkgeledi, 2021, pp. 42-43). A fatwa from the Sheikh al-Islam was also obtained for this deposition on April 27 (Ölmez, 2013, p. 241), and Sultan Mehmed V (Reşad) ascended the throne.

It should be noted that neither Sultan Abdulhamid II nor the CUP can be deemed primarily responsible for the incident. Sultan Hamid had stated that he was willing to cede the throne to his brother upon the arrival of the Action Army, and Ahmet Rıza Bey expressed that the sultan was not involved in the incident (Danişmend, 1972, p. 370). The sultan had also urged against resistance to the Action Army (Türkgeledi, 2021, pp. 36-37). Moreover, according to Ali Fuat Türkgeledi, Talat Pasha, one of the leading CUP figures, affirmed that the sultan had no involvement in the 31 March Incident (Türkgeledi, 2021, p. 51). However, since the sultan's deposition ultimately benefited the CUP, they were perceived as the orchestrators of the event. But it is implausible that a newly established and unaccepted party would intentionally alienate the public (Kurşun, 2012, p. 54). Furthermore, many school-educated officers who suffered in the incident were valued by the CUP, making it unlikely that the party would "shoot itself in the foot" by targeting its supporters. The incident was fueled by a discontented faction, which was exploited by Vahdeti and the Ahrar Party. Enver Bey, in an interview with a German newspaper, correctly identified the Ahrar Party as the culprit. However, since Prince Sabahaddin was a member of the royal family, he was not held accountable after the rebellion (Kurşun, 2012, p. 59). Thus, the matter was closed, leaving behind only a failed rebellion instigated by the prince and his European connections.

5. EVALUATING THE INCIDENT FROM ENVER BEY'S PERSPECTIVE

As previously mentioned, Enver Bey was serving as a military attaché in Berlin when the uprising began. Upon hearing of the events, he quickly traveled to Thessaloniki and then to the outskirts of Istanbul. Before delving further into these details, it is worth mentioning one of Enver Bey's prominent qualities. He was, above all, a courageous individual with a love for taking initiative. He was prepared to sacrifice everything for his country—more specifically, for the state. He had proven this by fighting mountain bandits in his youth and later by rebelling against the existing government at the risk of becoming an outlaw. In other words, although he was a man of duty, he possessed the strength to do whatever was necessary for the state. Thus, one of the reasons he hurried from Berlin to Istanbul when the 31 March rebellion erupted was this very trait. Enver Bey recognized that the country, especially its freedom, was in danger. Regardless of the outcome, he knew he had to be there. His swift journey to the capital reflected this internal conviction. There was also a pragmatic side to his motives; Enver Bey wanted to be seen as a savior, as this role would pave the way for his future. Without a doubt, Enver Bey left Berlin with this ambition in mind.

Following the outbreak of the 31 March uprising, the Action Army was established in Thessaloniki, comprising units from the Third and Second Armies and volunteers (Mir'at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahririyesi, 1911, p. 16). While Mahmud Shevket Pasha founded this army, Hüseyin Hüsnü Pasha was appointed as its commander. Mustafa Kemal Bey, who was in Thessaloniki at the time, served as the chief of staff (Atatürk, 2015, p. 564). As the army advanced in parts toward Yeşilköy, some administrative changes took place. Mahmud Shevket Pasha's appointment as commander of the army, which had been anticipated, was formalized here (Aydemir, 1971, p. 166). He would enter Istanbul with the demeanor of a conqueror, refusing to let anyone else assume this role. But this was not the only administrative change; when the army reached Yeşilköy, another key

position was reassigned. The chief of staff position, originally held by Mustafa Kemal Bey, was given to Enver Bey, who had come from Berlin (Mayatepek, 2015, p. 50). This event marked a crucial step in Enver Bey's career trajectory, which would culminate in his role as Minister of War. Although Mustafa Kemal was a strong candidate for chief of staff—having already served as Hüseyin Hüsnü Pasha's chief of staff and contributed to planning the operation—he was sidelined upon Enver Bey's arrival.

Enver Bey's hurried journey from Berlin to Thessaloniki, and from there to Istanbul, was not a mere coincidence. He desired the position of chief of staff for the Action Army, a role he sought directly from the CUP leaders upon his arrival in Thessaloniki (Aydemir, 1971, p. 166). Given his prominence within the CUP, this role was granted to him. Moreover, key CUP leaders also supported Enver Bey's appointment. As the Action Army was led by Mahmud Shevket Pasha, a non-CUP member, Enver's involvement helped maintain balance among the CUP's military wing (Pekmen, 2023, p. 194). When Enver arrived in Yeşilköy, he was warmly greeted by many who kissed his cheeks (Pekmen, 2023, p. 188). Enver was now gradually stepping into the spotlight, which would lead to further high-level responsibilities within the CUP and government.

Upon arriving in Istanbul, Enver Bey took over the chief of staff position from Mustafa Kemal Bey. While Mahmud Shevket Pasha entered the capital as a "conqueror," so did the 28-year-old Major Enver Bey. This alliance between Enver Bey and Mahmud Shevket Pasha would resurface in 1913 when Enver, after orchestrating the violent coup known as the Bab-ı Ali Raid, appointed Mahmud Shevket Pasha as Grand Vizier (Danişmend, 1972, pp. 398-401). However, after suppressing the 31 March Incident, Mahmud Shevket Pasha's relationship with prominent CUP leaders, including Enver Bey, was strained. Although Enver Bey had expected a significant role in the capital—likely as an undersecretary—he was disappointed and subsequently left Istanbul (Özden, 2021, p. 614). In his journal, CUP leader Cavit Bey noted that Mahmud Shevket Pasha's pride caused disappointment among CUP members, including Enver and Talat, who had anticipated promotions (Cavit Bey, 2014, p. 48).

The 31 March Incident held great significance for Enver Bey for several reasons, chief among them the enhancement of his charisma and prestige. Having previously been hailed as a "Hero of Liberty" following the proclamation of the Constitutional Monarchy in July 1908, he had now come from afar to aid the pro-constitutionalists in their time of need. Enver had become the savior of both the Constitutional Monarchy and liberty. Despite his young age, he enjoyed a level of prestige comparable to that of a general. His role as chief of staff further boosted his status. After the 31 March Incident was suppressed, *Şanlı Ordu*, the newspaper representing the Action Army, reported that Mahmud Shevket Pasha and Enver Bey's names were being discussed on the streets of Istanbul (Karaman, 2014, p. 260).

Thus, Enver Bey was quickly ascending the ranks. His entry into Istanbul as chief of staff and the recognition he garnered bolstered his prominence within the CUP (Özden, 2021, pp. 613-614). Although he had been sent to Berlin, distancing him from the center, his swift return solidified his authority. This incident strengthened his position within the CUP and enhanced his reputation in Istanbul, paving the way for his marriage into the royal family later that same year (Aydemir, 1971, p. 176). These factors contributed to the rise of the figure we know as Enver Pasha. While many recognized him as the figurehead of the Constitutional Monarchy, it was his role as chief of staff in the Action Army during the 31 March Incident that cemented his authority in Istanbul.

This position's significance is underscored by the resulting tension with Mustafa Kemal. Mustafa Kemal was deeply disappointed at not being appointed chief of staff (Aydemir, 2011, p. 146). This incident laid the foundation for the rivalry between Mustafa Kemal and Enver Bey, which would persist for years. In fact, during the same year, Mustafa Kemal, attending the CUP congress, would insist on the separation of the military from politics, partly influenced by his experience with Enver Bey (Aydemir, 1971, p. 176). Mustafa Kemal likely believed that Enver's presence in the Action Army was due to the CUP's support, fueling his advocacy for the separation of the military and politics. This viewpoint would later prove justified, as the Balkan Wars exposed the consequences of political divisions within the military. However, the CUP would reject Mustafa Kemal's stance, leading to his eventual departure from the organization (Aydemir, 2011, p. 136). His appointment as a military attaché in Sofia and subsequent minor roles signaled his fall from favor (Aydemir, 2011, p. 173). In contrast, Enver Bey continued to rise within the CUP. In 1913, he staged the Bab-ı Ali Raid, overthrowing the government and securing full power for the CUP. Later that year, Enver recaptured Edirne from the Bulgarians and was promoted to colonel, eventually becoming Minister of War.

In conclusion, the 31 March Incident was far more than a mere uprising. Its impact was profound, as Enver Pasha, who would eventually lead the empire into World War I, saw his ascent accelerated by his role as chief of staff in the Action Army. This was a critical milestone in his unstoppable rise, as it also introduced a lifelong rival: Mustafa Kemal Atatürk, the future founding leader of the Turkish Republic. Their rivalry would reach new heights during the national struggle when Enver Pasha arrived in Batumi, seeking entry into Turkey, only to be thwarted by Mustafa Kemal's victory in the Battle of Sakarya as Commander-in-Chief. Although the 31 March Incident ended, its repercussions would echo for years.

6. CONCLUSION

In conclusion, Enver Bey played a significant role in the 31 March Incident. While serving as a military attaché in Berlin, he gave interviews to German newspapers about the uprising, stating that it would soon be suppressed. He identified the Ahrar Party as the instigators, a reasonable assessment that demonstrated his foresight early on, providing insight into those behind the events.

Realizing the seriousness of the rebellion, Enver Bey quickly traveled to Thessaloniki to meet with CUP leaders, making important decisions, including his appointment as the chief of staff for the Action Army. Upon reaching Yeşilköy, he assumed this role. Meanwhile, Mustafa Kemal Bey, the army's strategist and "namesake," was sidelined, relegated to chief of staff for a single division. This marked the beginning of the tension between the two men.

As the Action Army's chief of staff, Enver Bey demonstrated valor in Istanbul, greatly enhancing his prestige. His name began to be mentioned in newspapers and on the streets. His successful capture of Taşkılla and active participation in the clashes contributed to his military charisma. Despite expecting a prominent position afterward, he returned to Berlin when this did not materialize. Although he did not secure a high-ranking role, this success would serve as a reference for future opportunities, ultimately paving his way to becoming a leading figure in the state.

Thus, Enver Bey's activities during the 31 March Incident are summarized here. Already renowned as a "Hero of Liberty," he entered Istanbul as a protector of the Constitutional Monarchy, becoming one of those who suppressed the anti-liberty uprising. This elevated his stature within the CUP and in public opinion, boosting his reputation. His enhanced charisma would eventually elevate him to one of

the empire's highest positions. His accomplishments in the Italo-Turkish War in 1911 and the recapture of Edirne during the Second Balkan War in 1913 would solidify him as the empire's leading figure. Consequently, Enver Pasha's active role in the 31 March Incident became one of the most pivotal moments in the life of the man who would shape the fate of a crumbling empire.

In summary, Enver's contribution to the 31 March Incident is undeniable. His command over several divisions and personal involvement in intense clashes brought the rebellion to an end. Although he did not achieve his desired position afterward, his charisma and fame increased, factors that would eventually make him the primary decision-maker for the empire.

REFERENCES

- Akşin, S. (1972). 31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası [Sabahattin Bey and the Ahrar Party Regarding the 31 March Incident]. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 541-560. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001087
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi [A Brief History of Turkey]*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (2018). *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye: 1908-1980 [History of Turkey: Modern Turkey: 1908-1980]*. (Volume 4). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arı, M. S., & Ozan, İ. H. (2018). Sırât-ı Müstakîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası [The 31 March Incident According to Sırât-ı Müstakîm and Volkan]. "*İslam'ı Uyandırmak*": *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler* içinde (pp. 227-247). İLEM.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk [The Great Speech]*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1971). *Enver Paşa: Makedonya'dan Orta Asya'ya (1908-1914) [Enver Pasha: From Macedonia to Central Asia (1908-1914)]*. (Volume 2). İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam [Only man]* (Volume 1). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2015). *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bey, C. (2014). *Meşrutiyet Ruznamesi [The Diary of the Constitutional Monarchy]*. Türk Tarih Kurumu yayınları; III-4. dizi-sayı 17 (Volume 1). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Borak, S. (1992). 31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi [Various Interpretations on the Causes of the 31 March Incident and a Article by General İzzettin Çalışlar on Atatürk and the Action Army]. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23), 357-372. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/55195/757432>
- Candemir, M. (2009). Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'na Girişi [Entering the Movement Army to Yıldız Palace]. *Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı*, 79-96.
- Çiftçi, A. (2016). Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1919 Hareket Ordusu Örnekleri [Influences from the Balkans on Turkey's Political Modernization: Examples of the Alemdar Army of 1808 and the Action Army of 1919]. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(16), 207-222. Retrieved from

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/106034617/Turk.nin_Siy._Mod.de_Balkanl._tam_metin-libre.pdf?1695907936

- Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi: 1703-1924 [Annotated Chronology of Ottoman History: 1703-1924]*. İstanbul : Türkiye Yayınevi.
- DABOA. (1909a, 12 Mayıs). 383-147. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 14 Haziran). 414-70. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 7 Nisan). 353-72. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 26 Nisan). 127-10. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 14 Temmuz). 87-35. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1906a, 29 Ekim). 399-81. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 8 Haziran). 2835-80. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 24 Mayıs). 2823-67. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 16 Ocak). 3472-260351. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Ertekin, F. (2022). 31 Mart Vakası Sonrası Hareket Ordusu'yla İstanbul'u Kuşatan Manastır Millî Taburu'nda Görevli Bir Subayın Günlüğü [The Diary of an Officer Serving in the Manastır National Battalion, Which Besieged Istanbul with the Action Army After the 31 March Incident]. *Harp Tarihi Dergisi*, 6, 65-94. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2771068>
- Hüsnü, H. (1325a). Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Telgraf [Telegram from the Commander of the Action Army to the General Staff Headquarters]. *Musavver Muhit*, II(23), 4-5.
- Hüsnü, H. (1325b). Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyanname [Proclamation to the People of Istanbul by the Commander of the Action Army]. *Musavver Muhit*, II(23), 5-6.
- İlgar, İ. (1968). 31 Mart ve Hareket Ordusu [31 March and the Action Army]. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 6, 23-31.
- Karaman, M. A. (2014). Hareket Ordusu'nun Yayın Organı "Şanlı Ordu" Gazetesi [The Newspaper "Şanlı Ordu," the Official Publication of the Action Army]. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik, III*, 253-264.,.

- Kodaman, B. (1994). 31 Mart Hadisesi (Son Osmanlı Vak'a Nüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'ye Ait Bir Yazma Esere Göre) [The 31 March Incident (According to a Manuscript by the Last Ottoman Chronicler Abdurrahman Şeref Efendi)]. *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler, IV*, 1329-1340.
- Koz, M. S. (2015). 31 Mart Şehidi Trabzonlu Mülâzım İlyas'ın Destanı [The Epic of İlyas, the Martyr of March 31 from Trabzon]. *Müteferrika: Kitabiyat Dergisi*, 47, 3-36.
- Kuran, A. B. (1950). 31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu? [How Did the 31 March Incident Happen?] *Tarih Dünyası, II*(13), 557-560.
- Kurşun, Z. (2012). 31 Mart Olayının Arkasındakiler [Those Behind the 31 March Incident]. *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, 49-59.
- Kurşun, Z. (2024). *Küçük Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid'in gölgesi [Küçük Said Pasha: The Shadow of Sultan Abdulhamid II]*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Mayatepek, O. (2015). *Dedem Enver Paşa [My Grandfather Enver Pasha]*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Mir'at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahririyesi. (1911). *Mücahid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu [Mahmud Shevket Pasha, the Freedom Fighter, and the Action Army]*. İstanbul, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.
- Nuri, C. (1336). Otuz Bir Mart [The Thirty-First of March]. *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, III*(63), 593-596.
- Ölmez, A. (2013). *Gazi Ethem Paşa Ve Dönemi [Gazi Ethem Pasha and His Era]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özden, K. (2021). Berlin Askeri Ataşesi Enver Bey'in 31 Mart İsyanı'nın Bastırılmasındaki Rolü ve Almanya'nın Tepkisi [The Role of Enver Bey, the Military Attaché in Berlin, in Suppressing the 31 March Uprising and Germany's Reaction]. *TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, 12-13 Mart 2020, Edirne: Bildiriler, I*, 581-617.
- Paşa, E. (1991). *Enver Paşa'nın Anıları: 1881-1908 [The Memoirs of Enver Pasha: 1881-1908]*. Anı dizisi; 6. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Pekmen, M. S. (2023). *31 Mart Hatıraları [Memories of the 31 March Incident]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Safi, İ. (2018). II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi [The Perspective of Political Power on Social Opposition During the Second Constitutional Era: The Assassination of Hasan Fehmi Bey and the Elimination of the Opposition]. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 268-286. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.474906>
- Saygılı, H. (2013). 1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli [Reactions to Reforms in Macedonia in 1903: The Assassination of Russian Consul Alexander Rostkovski]. *Karadeniz Araştırmaları*, 39(39), 69-94. Retrieved from <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=231420>
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi [Comprehensive Ottoman History]*. Türk Tarih Kurumu yayınları; IV/A-2-2.11. dizi-sa.8f (6.Cilt). Ankara : Türk Tarih Kurumu.

- Sertoğlu, M. (1999). 31 Mart Olayı'na Işık Tutan Belgeler [Documents Shedding Light on the 31 March Incident]. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 35, 45-47.
- Sezer, S. (2017). Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası [The 31 March Incident in Volkan Newspaper]. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 143-159. Retrived from <https://dergipark.org.tr/en/pub/nisantasisbd/issue/39932/474329>
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1952). 31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi [The 31 March Incident and the Deposition of Abdulhamid II]. *Resimli Tarih Mecmuası*, III(29), 1456-1461.
- Türkgeldi, A. F. (2021). *Görüp İşittiklerim [What I Saw and Heard]*. Türk Tarih Kurumu yayınları; II.dizi-sayı:15⁵. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (1995). (Volume 11). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ünlü, T. B. (2021). *İttihatçı Bir Fedai: Mülazım Atf Kamçıl [An Unionist Assassin: Lieutenant Atf Kamçıl]*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yıldız, S. (2017). 31 Mart İsyanı'ndan Bir Olay İncelemesi: Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabulî Bey'in Öldürülmesi [A Case Study from the 31 March Uprising: The Killing of Ali Kabuli Bey, Commander of the Asar-i Tevfik Battleship]. *UTAD: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi = The Journal of International History Researches*, I(1), 71-84. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/utad/issue/33657/334178>

Geliş Tarihi: 21.07.2024
Kabul Tarihi: 16.08.2024

Düzeltilmiş Sürümün Ulaştığı Tarih: 07.08.2024
Çevrimiçi Yayın Tarihi: 15.10.2024

Citation: Uçar, F., & Saygılı, H. (2024). Revisiting the role of Enver bey in the 31 March Incident. *Turkophone*, 11(2), 75-92.
<https://dx.doi.org/10.55246/turkophone.1519885>

31 MART VAKASINDA ENVER BEY'İN ROLÜNE YENİDEN BAKMAK

Furkan UÇAR*

Hasip SAYGILI**

ÖZET

31 Mart Vakası, nedenleri ve sonuçları itibariyle Osmanlı Devleti'nin son yıllarında iz bırakmış mühim bir olaydır. Meşrutiyet idaresine karşı çıkan bu ayaklanma sonucunda Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi Sultan Reşat tahtın yeni sahibi olmuştur. Bu çerçevede Meşrutiyet'in ilanında da çok önemli rolü olan Kurmay Binbaşı Enver Bey yine hadiselerin gidişatında fiilen bulunarak askeri siyasi kariyerinde önemli bir aşama kaydetmiştir. Ancak literatürde birçok çalışmada Enver Bey'in 31 Mart (13 Nisan 1909) isyanı sonrası rolü üzerinde hak ettiği derecede durulmamıştır. Bu çalışmada imparatorluğun son yıllarında ülkenin kaderine hükmeden Enver Paşa'nın 31 Mart Vakasının bastırılması ve sonrasındaki rolüne yeniden bakılacaktır. Temel olarak da olay anlatılsa dahi olaya Enver Bey açısından bakılacaktır. Bunun için hem anılarla hem de arşiv kaynaklarından yararlanılarak Enver Bey'in Abdülhamit'in tahttan inmesindeki rolü ve isyan süresinde İstanbul'daki faaliyetleri ortaya konulacaktır. 31 Mart Hadisesi patlak verdiğinde Enver Bey'in Berlin'de askeri ataşe olarak bulunmasının olayların akışına etkisi, isyan bastırma süresince İstanbul'a süratle gelip asillerle çarpışması, bu sırada çok yakın bir silah arkadaşını kaybetmesi ve bunun kendisinde meydana getirdiği travma ile bu bağlamdaki faaliyetler makalemizde incelenecektir. Yine bu hadise çerçevesinde daha sonra Cumhuriyet'in kurucu lideri olacak olan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey ile ilişkileri değerlendirilip isyanın bastırılması sürecinin Enver Bey'in karizmasına yaptığı etkiye ilişkin bulgular sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamit, 31 Mart, Enver Bey, Hareket Ordusu, Yeşilköy.

1. GİRİŞ

İttihatçıların askeri kanadının girişimleri sonucu Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 tarihinde 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koyduğunu ilan etmiş ve böylece ikinci kez Meşrutiyet dönemine girilmiştir. Ancak Meşrutiyet'in ilanı ümit edilen düzeni getirmemiştir. Öncelikli olarak İttihat ve Terakki'nin yönetimde tek söz sahibi olmak istemesi ve bundan ötürü de muhalif fırkalara şans tanımaması hürriyetçilere ilk darbeyi vurmuştur. Bundan dolayı özellikle İttihat ve Terakki aleyhtarlarının sayısı artmıştır. Bunun dışında 1908 yılının Ekim ayında aynı hafta içerisinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan Prensiği bağımsızlığını ilan etmiş ve Girit de Yunanistan'a katıldığını duyurmuştur. Bu önemli üç gelişme İttihat ve Terakki muhaliflerini oldukça güçlendirirken muhaliflerinin sindirilmesi de gerilimi artırmıştır.

* 0009-0001-9603-5827, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye, fucar61@gmail.com

** 0000-0002-4841-4785, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye, hsaygili@fsm.edu.tr

Bunlarla beraber İttihat ve Terakki'ye karşı nefret duyanlar arasında alaylı subaylar ve medrese talebeleri de vardır. Özellikle Meşrutiyet'in ilanı sonrasında birçok alaylı subayın emekli edilmesi sonucunda bu sınıfta yönetime karşı büyük bir nefret oluşmuştur. Onların bu nefreti 31 Mart'ı başlatacaktır. Askerlerin dışında medrese talebeleri de mevcut yönetimden rahatsızdırlar. Onların rahatsız olmalarının nedeni ise askerlik yapmamaları için öğrenci olduklarını ispat eden bir sınava tabi tutulmalarıdır. İşte böylece muhalif cepheye katılan bu iki grup 31 Mart vakasının baş aktörlerini oluşturacaktır.

Neticede bu gergin havada muhalif bir gazeteci olan Hasan Fehmi'nin faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi muhaliflerin sabrını taşıran son olay olmuştur. 13 Nisan günü daha önce Meşrutiyet'i korumak için Rumeli'den getirilen avcı taburlarından bazıları tüm bu olumsuzlukları arkasına alarak 'Şeriat İsteriz' sloganları ile isyan etmişlerdir. İstanbul'da asayişin giderek azaldığı bu sırada Rumeli merkezli III. ordu kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusu namında bir ordu kurarak İstanbul'a girmiştir. Ordunun kurmay başkanı ise Berlin askeri ataşesi olan Binbaşı Enver Bey'dir. Enver Bey isyan haberini alır almaz Berlin'den gelerek Selanik'e varmış ve İttihat ve Terakki merkezi ile görüşerek Yeşilköy'e gelmiştir. Burada ordunun kurmay başkanlığını teslim alarak kariyerinin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. İşte bu çalışmada da bu olay bağlamında Enver Bey'in rolü ve olayın Enver Bey açısından nasıl bir konumda yer aldığı tartışılacaktır.

31 Mart vakası Osmanlı İmparatorluğu açısından mühim bir olaydır. Özellikle de Enver Bey'in hayatında önemli bir yer tutacaktır. Bu yazıda ise hem 31 Mart Vakası incelenecek hem de Enver Bey'in bu olay içerisindeki durumu ve olayın nezdinde neler ifade ettiği incelenecektir. Bu olayın Enver Bey ve Osmanlı İmparatorluğuna olan sonuçlarına da değinilecektir. Böylece asıl olarak hem 31 Mart merkezli hem de Enver Bey merkezli bir çalışma olacaktır. Bu nedenle öncelikli olarak Enver Bey'in 1909 yılına kadar olan yaşamı ve 31 Mart olayı hakkında bilgiler verilecek daha sonra da kendisinin olayla münasebeti anlatılacaktır. Ancak merkezimiz Enver Bey ve 31 Mart ilişkisi olacaktır. Yani bu olayın hem Enver'in hayatında hem de Osmanlı imparatorluğunda ne gibi değişiklikler oluşturduğu incelenecektir.

Bu çalışmada başlıca anılar dahil olmak üzere birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Öncelikli olarak olayı bizzat yaşayan insanların yazdıkları anılar toplanarak makaleye başlanmıştır. O dönemin önemli isimlerinden olan Mahir Said Bey, İttihatçıların Maliye Nazırı Cavid Bey ve Osmanlı'nın son döneminde kritik görevlerde bulunmuş olan Ali Fuat Türkgeldi'nin anıları incelenmiştir. Aynı şekilde olayı bizzat yaşamış olan Celal Nuri ve Ahmet Bedevi Kuran gibi isimlerin yazdıkları makaleler de kullanılmıştır. Bunların dışında birincil kaynak olarak arşivden araştırmalar yapılmış ve Osmanlı arşivinden 8 adet belge kullanılmıştır. Bu belgelerin de daha önceki çalışmalarda kullanılmamış olmasına dikkat edilmiş ve sık sık kullanılan belgelere yer verilmek istenmemiştir. Yine aynı şekilde Atatürk Kitaplığından elde edilen yazılardan da faydalanılmıştır. Böylece yazılmakta olan konunun ana hatları çizilmiştir. Ayrıca makalenin konusunun başkahramanı olan Enver Paşa'nın hayatı hem kendi yazmış olduğu anılarından hem de başkalarının yazmış olduğu kaynaklardan detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Sonuçta yapılan tüm bu araştırmalar ile günümüzde yazılmış güncel kaynaklardan elde edilen fikirler ile harmanlanarak yorum da katılarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Yazılmış olan bu çalışmada temel amaç, Enver Paşa gibi yakın dönem tarihinde kıymetli bir yer edinmiş olan karakterin hayatında bir çeşit dönüm noktası olan ve üzerinde pek durulmayan 31 Mart olayındaki rolünün önemine yeniden bakmaktır. Güncel internet ansiklopedilerinde ve çoğu kaynakta Enver Bey'in bahsi geçen olaydaki rolü kısaca anlatılarak geçilmişken bu çalışmada ayrı bir parantez açılmıştır. Bu olayın Enver Bey ile bağlantısı anlatılmaya çalışılmıştır. Yani olaya bir de Enver Bey

üzerinden bakılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada hem Enver Paşa'nın hayatından bahseden eserlerden hem de olayı anlatan eserlerden yararlanılmıştır. Daha önce de zikredildiği üzere birincil kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmış olsa da güncel kaynaklardaki bilgilerden de çokca kullanılmıştır. Ayrıca tarihin önemli bir olayı bir karakter kapsamında anlatılmaya çalışılmıştır.

2. ENVER BEY'İN YAŞAMI

2.1 Enver Bey'in 1909 Yılına Kadar Olan Yaşamı

Gagavuz Türklerinden olduğu bilinen Enver Paşa 23 Kasım 1881 tarihinde Divan yolunda yani bugünkü Çağaloğlu semtinde dünyaya gelmiştir (*Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, 1995, s. 261-264). Öncelikli olarak iptidai okuluna giden Enver Bey daha sonra babasının Manastır vilayetine tayini çıkması üzerine Manastır'da askeri rüştiyeye başlamıştır. Burada yaşı küçük olmasına rağmen rüştiyeye alınan Enver Bey 1893 yılında rüştiyeyi bitirmiştir (Mayatepek, 2015, s. 44). Aynı yıl lise seviyesinde olan Manastır Askeri İdadisine girmiştir. Enver Bey yazmış olduğu hatıratında mektebi idadinin son senesinde Girit savaşının patlak verdiğini yazmıştır. Böylece Mekteb-i İdadiyi 1897 yılında tamamlamıştır (Enver Paşa, 1991, s. 8). Neticede Mekteb-i Harbiye'ye gitmeye hak kazanan Enver Bey, Harbiye'yi pekiyi derecesiyle tamamlayarak Erkân-ı Harp sınıfına alınacak olan 45 kişi arasında yer almıştır. Erkân-ı Harp sınıfı onun için çok mühim günlere sahne olmuştur. Bu önemli sahnelerden biri Yıldız'da yaşanmıştır. Enver Bey ve amcası Halil Bey bir gün Harbiye'den apar topar tevkif edilerek Yıldız Sarayı'na götürülmüşler ve orada sorgulanmışlardır. Onların sorgulanmasının temel nedeni Şehzade Abdülmecid Efendi'nin Almanca hocasının Enver Beylerin evini ziyaret etmesinden kaynaklıdır (Enver Paşa, 1991, s. 11-13). Enver Bey bu konuda kendilerini suçsuz olarak görmüştür ve bu olay onun ruhunda II. Abdülhamit'e karşı keskin bir yara açmıştır. Enver Bey'in yaşadığı bu olay ve daha sonra yaşayacağı olaylar dönemin birçok subayı gibi onun Sultan Hamit idaresine karşı sert bir muhalif olmasına neden olmuştur.

Enver Bey 1902 yılında Erkân-ı Harbiye sınıfından kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur (Enver Paşa, 1991, s. 17). Asli olarak askeri hayatı bu tarihten itibaren başlamıştır. Öncelikli olarak Rumeli'de çeşitli yerlerde staj yapan Enver Bey burada çeşitli etnik gruplar tarafından kurulan çeteler ile de mücadele etmiştir (DABOA, 1906a, 29 Ekim). Özellikle 1905 yılında kolağası olduktan sonra Rum ve Bulgar çetelerine karşı 54 çatışmaya giren Enver Bey, bunlardan başarı ile çıkmıştır. Birçok nişan ve madalya ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca 1906 senesinde de binbaşı rütbesine yükselmiştir (Enver Paşa, 1991, s. 25-28).

Enver Bey Rumeli'de bulunduğu sıralarda yani henüz askerlik görevini yeni icra eden bir subay iken mühim bir olayla karşılaşmış ve bu olay onun ruhani yapısında derin bir yaraya neden olmuştur. Yaraya neden olan olay ise bir Rus konsolosunun Halim adındaki jandarma neferini kendisine selam vermediğini gerekçe göstererek kırbaçlaması olayıdır (Bardakçı, 2015, s. 84-85). Bu olayın neticesinde Sultan Hamit idaresi Halim adlı jandarmayı ve bir arkadaşını idam etmiştir. Enver Bey bu olayı bizzat yaşamış ve olay sonucunda Sultan Hamit idaresinin kesin olarak yıkılmaya mahkûm olduğunu düşünmüştür. Ayrıca kendisinin yazmış olduğu hatıratında da bu olayı hiçbir zaman unutmayacağını belirtmiştir (Enver Paşa, 1991, s. 20). İşte bu olay Enver Bey'in Sultan Hamit idaresine karşı keskin bir cephe almasına neden olan en mühim mesele olmuştur (Saygılı, 2013, s. 83). Bundan sonraki tarihlerde Enver Bey kesin olarak Sultan Hamit idaresini devirmeye çalışacaktır. Bununla beraber Enver Bey'in Rum ve Bulgar çetelerine karşı verdiği mücadelelerden ötürü de Meşrutiyet taraftarı olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

İşte bu fikirleri savunan Enver Bey'in binbaşı iken amcası Halil Bey vasıtasıyla Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girişi tarihi açıdan bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Enver Bey'in fikirlerini bilen amcası Halil Bey, kendisi de bir subay olduğundan dahil olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne Enver Bey'in de dahil olmasını sağlamıştır (Enver Paşa, 1991, s. 30). Enver Bey cemiyete girdikten sonra cemiyetin Manastır şubesini kurmakla görevlendirilmiştir. Bu görevi yaparken ona Musa Kazım Bey yardım edecektir. Musa Kazım Bey ise daha sonra Kazım Karabekir olarak bildiğimiz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunda bulunan önemli bir komutandır. O tarihlerde Musa Kazım Bey, Enver Bey'e yardım ederek Manastır şubesini güçlendirmeye çalışmıştır (Enver Paşa, 1991, s. 34-36).

Enver Bey bundan sonra kendini Sultan Hamit idaresinin aleyhine çalışmaya adanmıştır. 1908 yılında yaşanan önemli bir hadise Enver Paşa'nın kaderini tayin etmiştir. Bu önemli Hadise Rus Çarı ve İngiltere Kralının Reval bölgesinde bir araya gelip görüşmesidir. Bu görüşmeden sonra ortaya çıkan havadislere göre Rus Çarı ve İngiltere Kralı Osmanlı topraklarını kendi aralarında taksim edecektir. Bu haberler özellikle muhalif kesimde büyük bir etki yaratmıştır (Bardakçı, 2015, s. 91). Bunun üzerine harekete geçecek olan muhalifler ve tabii en büyük muhalif olan ittihatçı şahıslar Abdülhamit idaresini yıkmaya ve yerine meşruti idareyi getirmeye kesin olarak karar vereceklerdir.

Reval görüşmelerinden önce Selanik merkez kumandanı Nazım Bey'in öldürülmesine karar veren İttihat ve Terakki Cemiyeti bu görevi Enver Bey'e vermişlerdir. Aslında burada enteresan bir durum oluşmuştur. Çünkü Nazım Bey aynı zamanda Enver Bey'in eniştesidir. Ancak Enver Bey bunu umursamayacaktır (Bardakçı, 2015, s. 90). Çünkü ona göre mesele vatani bir meseledir. Bu nedenle karşısında kim olursa olsun Enver Bey bu görevi icra edecektir. Gerçekten de bu görevi üstlenen Enver Bey, eniştesi olan Nazım Bey'e başarısız bir suikast düzenlemiştir. Bu suikastın duyulması ile hakkında yakalama kararı çıkınca teslim olmayı reddedecektir (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3412). İşte tam o sıralarda patlak veren Reval mülakatı ise Sultan Hamit aleyhtarlarına balyoz etkisi yapmıştır. Bundan dolayı İttihat ve Terakki cemiyeti de harekete geçerek Enver Bey'in dağa çıkmasına karar vermiştir. İşte bu olay Enver Bey'in hürriyet kahramanı olmasına giden sürecin ilk basamağı olmuştur.

Enver Bey ve Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkması ile zor duruma düşen Sultan II. Abdülhamit dirayetli ve tecrübeli olan sadık paşası Şemsi Paşa'yı bölgeye yollamaya karar verecektir. Ancak Şemsi Paşa'nın bölgeye gelmesi de Sultan Hamit'e yarar sağlamayacaktır. Çünkü İttihat ve Terakki içinde bulunan bir fedai olan Mülazım Atıf Bey'in Şemsi Paşa'yı Manastır'da bir telgrafhanede öldürmesi ile II. Abdülhamit en büyük kozunu kaybetmiştir (Ünlü, 2021, s. 112-114). İttihat ve Terakki bununla da kalmayarak Abdülhamit'e sadık olan Müşir Tatar Osman Paşa'yı da tevkif edecektir (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3413). Yaşananlar Sultan Hamit çaresiz bir şekilde, 23 Temmuz 1908 günü Kanun-u Esasi'yi ilan etmeye yöneltmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde ikinci kez Meşrutiyet dönemi başlamıştır. İşte bu olaya doğrudan etki eden Enver Bey ise 'Hürriyet Kahramanı' olarak adlandırılacaktır.

Enver Bey'in bundan sonraki kariyeri bu olay ve bu ünvan üzerine şekillenecektir. Çünkü artık o herkes tarafından tanınan ve sevilen bir subaydır. Bundan sonra da İttihat ve Terakki ile beraber o da yükselecektir. Bu yükselişin son evresi onun 1914 Ocak ayında tuğgeneral rütbesine terfi ederek harbiye nazırı olmasıyla başlayacaktır. Bundan sonraki süreçte şöhreti giderek artmış çevresi tarafından hep farklı açılardan değerlendirilmiştir.

2.2 Binbaşı Enver Bey Berlin'de

1908 Temmuzunda Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Enver Bey yeni bir görevle görevlendirilmiştir. Bu görev onun yakından bildiği Rumeli vilayetlerinin müfettişliği görevi olmuştur. 23 Ağustos 1908

yılında bu göreve gelen Enver Bey yaklaşık 4,5 ay bu görevi icra etmiştir (Bardakçı, 2015, s. 103). Meşrutiyet'i ilan etmesinde Rumeli'de bulunduğu ve hayatının önemli kısımlarını burada geçirdiğinden dolayı bu görevi kendisi de isteyerek kabul etmiştir.

Enver Bey'in hayatını değiştirecek asıl görev 1909 yılının ocak ayında beş bin beş yüz kuruş maaşla Berlin'e askeri ataşe olarak atanması olacaktır (DABOA, 1909a, 16 Ocak). Bu görev Enver Bey'in sonraki yıllarda izleyeceği siyasete de etki etmiştir. Çünkü görev esnasında Almanları ve özellikle de Alman ordusunu yakından tanıyan Enver Bey, sonraki yıllarda cihan harbine Osmanlı'nın Almanya ile girmesini isteyecek ve bu yönde hareket edecektir. Enver Bey'in 1914 yılında Osmanlı'yı Almanya ile müttefik olarak harbe sokmasında birçok neden vardır. Zaten o tarihlerde Osmanlı Devleti ile hiçbir devlet ittifak kurmak istememektedir. Böylece zaten tek şans olan Almanya ile müttefik olunacaktır. Ancak Almanya ile ittifakın bir başka nedeni de Enver Bey'in 1909 yılında atandığı Berlin ataşemiliteri görevindeki yaptığı gözlemler olmuştur. Bu gözlemler Enver Bey'i Almanya'ya oldukça yakın hissettirmiştir (Aydemir, 1971, s. 210). Almanların askeri disiplini yapısı ve Alman İmparatorunun fikirleri Enver Bey'i oldukça etkilemiştir. Zaten yıllar öncesinden beri padişah II. Abdülhamit'in Almanya ile yakınlaşması ile başlayan politikaları son dönem yetişen Osmanlı subaylarını da etkilemiştir. Özellikle Alman İmparatoru Kayser II. Wilhelm'in 1889 ve 1898 yıllarında yapmış olduğu İstanbul ziyaretleri, onun Türklerin gönlünde yer edinmesini sağlamıştır. Hatta İstanbul'da bulunan Alman çeşmesi de imparatorun bir hediyesi olmuştur. İşte Enver Bey de zaten Osmanlı'nın yakınlaştığı bu müttefiki ile ilişkileri ileri seviyeye taşımıştır. Ayrıca yalnız Enver Bey Almanlara yakınlık duymamış bilakis Almanlar da Enver Bey'e ilgi duymuşlardır (Aydemir, 1971, s. 199-200). Neticede Enver Bey dönemin askerlerine göre gayet disiplinli ve karizmatik bir adamdır. Bu nedenle ona karşı da oldukça ilgi duyulmuştur. Sonuç olarak Enver Bey'in bu görevi hem ona hem de Osmanlı imparatorluğuna etki eden bir görev olmuştur.

Enver Bey'in Berlin'e atanması onun ve Osmanlı'nın gelecekteki politikası açısından etkili olmuştur. Ancak aşağıda izah edileceği gibi 31 Mart vakasının ortaya çıkışındaki İstanbul'da asayişin tam olarak sağlanamamasında da önemli bir faktör olmuştur. Enver Bey ve diğer önemli subayların (Ali Fethi [Okyar] Bey Paris ataşesi, Ali Fuat [Cebesoy] Bey Roma ataşesi ve Hafız Hakkı Bey Viyana ataşesi olarak) Avrupa'ya ataşemiliter olarak görevlendirilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kanadının merkezde zayıflamasına neden olmuştur (Aydemir, 2011, s. 141). Merkezde olan muhalif hava günden güne büyürken İttihat ve Terakki'nin asker kanadının en önemli isimlerinden olan Enver Bey ve genç mektepli kurmay subayların Avrupa'ya ataşemiliter olarak yollanması 31 Mart vakasının çıkmasına ve büyümesine sebep olmuştur (Aydemir, 1971, s. 126). Zaten muhalif hava gittikçe artmış ve payitahtta gerilim yükselmiştir. Tüm bu olaylar yaşanırken İttihat ve Terakki'nin en önemli isimleri Avrupa'da bulunmaktadır. Ancak isyan başladıktan sonra haberdar olan Enver Bey hızlı bir şekilde ülkeye geri dönecektir. Berlin'den Selanik'e gelen Enver Bey Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığını alarak İstanbul'a girmiştir. Daha sonra isyanın başarıyla bastırılmasından sonra Enver Bey tekrardan görev yeri olan Berlin'e dönmüştür (*Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, 1995, s. 261-264). Şimdi 31 Mart olayına giden sürece değinmek ve isyanı anlamak hasebiyle 1908 Temmuzundan sonra neler olduğundan bahsetmek gereklidir.

3. 31 MART VAKASINA DOĞRU...

3.1 Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Yaşananlar

1908 temmuzunda Enver Bey'in de başrolde olduğu olaylar yaşandıktan sonra Osmanlı Devleti'nde ikinci Meşrutiyet dönemi başlamıştır. En başta İttihat ve Terakki olmak üzere efkâr-ı umuminin de çoğu kendini mutlu hissetmektedir. Ancak ihtilal hayal edilen havayı getirememiştir. İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'i ilan ederken halka her derde deva olarak göstermesi ve sonrasında ise bu vaatlerin sonuçsuz kalması halkta olumsuz bir hava yaratmıştır (Safi, 2018, s. 272). Yani anayasanın tekrar ilan edilmesinden sonra olaylar çorap söküğü gibi ardı ardına gelecektir. Öncelikli olarak yaşanan en önemli husus ekim ayında bir hafta içerisinde yaşanan üç mühim mesele olmuştur. İlk olarak Bulgar Krallığının bağımsızlığını ilan etmesinden bir sonraki gün Avusturya-Macaristan imparatorluğu da Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur. Hemen aynı hafta Girit adası da Yunanistan'a dahil olduğunu ilan etmiştir (Danişmend, 1972, s. 366-367). İşte bu olaylar rüzgârın tersine döndüğünü işaret eden gelişmeler olmuştur. Bundan sonra İttihat ve Terakki muhalifleri ortaya çıkacak ve hızlı bir büyüme içerisine gireceklerdir. Bu olayların öncesinde zaten Ahrar Fırkası denen İttihat ve Terakki muhalifi bir parti Prens Sebahattin tarafından teşkil edilmiştir (Akşin, 1972, s. 550). Olaylardan sonra bu parti daha da güçlenmiştir ki eski İttihatçı olan Mizancı Murat Bey de bu partinin tarafını tutmuş ve İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yapmıştır (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3424).

İttihat ve Terakki'nin muhaliflerinin oluşumunda sadece siyasi olaylar etkili olmamıştır. Özellikle medreseli öğrenciler ve Ordu içindeki alaylı subaylar da İttihat ve Terakki muhalifliğini güçlü bir şekilde savunacaklardır. Bunların kendilerine göre bazı sebepleri vardır. Öncelikli olarak bu zamana kadar askerlikten muaf olan medreseli talebelerin artık askerlikten muaf olmaları için basit bir sınava girecek olmaları onlar için büyük bir galeyana neden olmuştur (Arı ve Ozan, 2018, s. 228). İşte bu nedenden dolayı özellikle harbiye nazırına karşı büyük bir nefret, medreseli talebeler arasında yayılmıştır (Aydemir, 1971, s. 127). Bundan başka alaylı subayların ise tasfiye edilecekleri korkusu onların başta mektepli subaylara ve daha sonra da İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif olmalarına neden olmuştur (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3441). İşte 31 Mart olayına giden süreçte temelde bu iki hizipleşme vardır. Daha sonra bu muhalif grubu özellikle "şeriatçı" kesimler de desteklemiştir. Sözde 'şeriat isteriz' sloganlarıyla başta alaylı askerler ve medreseli talebelerin beynini yıkayan bazı sözcüler, kendi emellerini uygulamak için bu kişileri adeta piyon olarak seçmişlerdir. Burada söz edilmesi gereken en önemli şahıslardan birisi Volkan gazetesi yazarı Derviş Vahdeti adındaki muhalif yazılar yazan, şeriat yanlısı olan ve parasını mevlit okuyarak kazanan bir şahıstır (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3424). Bu şahsın yazmış olduğu alevli ve sert yazılar su dolu kazanı kaynatmaya başlamıştır. Zaten belli bir muhaliflik derecesine sahip olan bazı grupların bu yazılardan da güç alarak daha da ateşlenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Derviş Vahdeti diğer muhalif gazeteciler gibi değildir. Onun gazetesinin adının Volkan olması adeta yazılarının yanardağ gibi Volkan fişkırtmasından gelmektedir. İnsanlara İttihat ve Terakkiye karşı büyük bir nefreti aşıl原因an bu adam, İslam dinini de kullanarak insanları etkilemeyi başarmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki cemiyeti erkânını ve Jön Türkeri dinsizlikle suçlayarak onlara karşı sert cephe almıştır (Arı ve Ozan, 2018, s. 235). Bundan dolayı da dini duyguları hassas olan birtakım insanlarda da İttihat ve Terakki aleyhtarlığı çıkmaya başlamıştır. Öyle ki özellikle 3 Nisan günü Ayasofya'da mevlit okumuş olan Vahdeti'nin bu mevlidine birçok insan katılmış (rivayete göre 100.000 kişi) ve adeta gövde gösterisi yapmıştır (Sezer, 2017, s. 145-146). Birkaç gün sonra Hasan Fehmi'nin ölümü ile yazılarını daha ateşli yazacak olan Vahdeti, isyanı hazırlayan en önemli etkenlerden olacaktır.

Sadece gazetelerde yazı yazmakla kalmayan Derviş Vahdeti, aynı zamanda 1909 yılının şubat ayında İttihat-ı Muhammedi adında bir cemiyet oluşturmuştur. Bu cemiyet İttihat ve Terakki'ye muhalif olmakla beraber "şeriatçı" bir tutum sergilemiştir. Bu tutum cemiyet taraftarlarını arttırmıştır (Şehsuvaroğlu, 1952, s. 1457). Cemiyetin en büyük kozu da Derviş Vahdeti'nin yazmış olduğu şiddetli yazılardır. Bu yazılar öylesine etkilidir ki ordu içerisinde bile askerleri etkilemiştir. Öyle ki 1909 yılının başında Devlet, askerinin siyasete girmemesi hakkında beyanname yayınlamıştır (Mithat Sertoğlu, 1999, s. 45-46). Ama bunlar anlamsız hareketler olarak kabul edilmiş ve karşılıksız kalmıştı. İstanbul Taşkışla'daki dördüncü avcı taburu 31 Mart sabahında isyanı ilk başlatacak olan askeri birlik olacaktır (Ertekin, 2022, s. 73). Avcı taburları hürriyet ve Meşrutiyet'i korumak amacıyla Rumeli'den getirilmiş olan askerler olmasına rağmen zamanla başıboş kalarak bozulmuşlardır (Kodaman, 1994, s. 1335-1336). Daha sonra da bazı kişilerin kışkırtması ile Meşrutiyet muhalifleri haline gelmişlerdir. İşte bu avcı taburları 31 Mart sabahında Taşkışla'dan çıkarak Ayasofya'ya gelecek ve 10.000 kişiyi bulan sayılarıyla isyanı başlatacaklardır (İlgar, 1968, s. 23).

31 Mart'a gelen süreç genel olarak bu durumdadır. Güçlü bir muhalefet vardır ve bu muhalefet özellikle İslam dininin kurallarının yerine getirilmediğini ve İslam'dan uzaklaşıldığını söyleyerek insanları kendilerine inandırmışlardır. Bu isyancıların temel olarak istekleri şeriat olmakla beraber asli olarak geriye dönmeyi yani 1878 yılına dönmeyi istemişlerdir. Burada bu isyancıların amacını nitelendiren tek bir kelime vardır ki bu da 'İrtica' olmuştur. Celal Nuri İleri'nin 1918'de yani olayın 9. yıl dönümünde yazmış olduğu bir makalede olayı bizzat yaşayan Celal Nuri, 31 Mart vakasını sadece irticadan ibaret görmektedir (Nuri, 1336, s. 593). Ancak bunun o dönem için imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Çünkü şeriat istenilmesi için ona aykırı olan Batı'nın yahut Avrupalıların fikirlerinin kullanılması gerekmektedir. Ancak dönemin Osmanlı Devleti'nde o zamanki Avrupa devletlerinin başlıca temelini oluşturan Kapitalizm veya dine aykırı uygulamalar olmamıştır. Bu yüzden zaten şeriata aykırı hususlar da yoktur. Bu nedenlerle şeriat isteyenlerin amacı eski usule dönmektir. Yani statükonun değişmemesini sağlamaktır. Bu yüzden onların amacı irticadır.

Yine Celal Nuri İleri'nin ifadesine göre geriye dönüş mümkün değildir. Çünkü doğudan doğan güneş doğudan batmamaktadır veya nehir geriye akmamaktadır. Zaten tarihte geriye dönüp de başarı sağlanan iki dönem vardır ki bunlar da Rönesans ve Reform'dur (Nuri, 1336, s. 593). Bu hareketler ise aslında bilimsel değerler taşımakta olduğundan dolayı başarılı olmuştur. İşte tüm bu sebeplerden ötürü bu hareket aslında bir grup kadimperestin ve yenilik karşıtı grupların çıkartmış oldukları ayaklanmadır (Nuri, 1336, s. 595). Zaten herhangi bir temeli olmadığı için başarısız olmuştur. İsyancı kişilerin yaşanan olaylardan ve ne istenildiğinden dahi haberleri yoktur. Bu da durumun vahametini gösteren imgelerden olmuştur.

Olayı bizzat yaşamış isimlerden olan Ahmet Bedevi Kuran da ayaklanmanın İttihat ve Terakki'ye karşı çıktığını belirtmiş ve aslında Meşrutiyet sonrası yaşanan olumsuz olaylar karşısındaki halkın memnuniyetsizliğinin yansımaları olarak görmüştür (Kuran, 1950, s. 557-558). O dönem harbiyede bulunan bir asker olması hasebiyle Kuran'ın bu ifadeleri de mühimdir. Sonuç olarak bazı şeylerden memnun olmayan kimseler vardır. Bu kişiler ya da topluluklar ise özellikle dini hüviyeti olan kişiler tarafından bu olay çerçevesinde sömürülmüştür. Çünkü bu olayda halk ne istediğinden emin değildir. Devlet içerisinde İslam kaidelerinin ve İslam temelli kurumların hala var olmasına rağmen 'Şeriat isteriz' diyerek slogan atmaları bile onların ne istediklerini bile bilmediklerini gösterir niteliktedir (Aydemir, 1971, s. 139). Zaten olayın kısa sürede bastırılması da isyancıların zayıflığından dolayıdır. Yalnız burada kesin olarak söylenmesi gereken tek şey 31 Mart vakasının etkisinin yıllar sonra bile devam etmiş olmasıdır. Çünkü günümüzde bile hala tartışılan bir mevzu olmakla beraber sonucunda padişahın hal edilmiş olması olayın önemini artıran etken olmuştur.

3.2 Fitili Ateşleyen Ne Oldu?

Neticede birtakım yaşanan gelişmeler durumu belli bir seviyeye getirmiştir. Artık kazan oldukça kaynamıştır. Artık taşacak olan damla beklenmeye başlanmıştır. Yani bir kibrit ateşi her şeyi yakacaktır. İşte bu ateşlemeyi yapacak olan olay ise 7 Nisan günü Galata köprüsünde muhalif bir gazeteci olan Serbesti gazetesi muhabiri Hasan Fehmi'nin suikasta uğrayarak öldürülmesi ve arkadaşı Şakir Bey'in de yaralanması olmuştur (DABOA, 1909a, 7 Nisan). Bu olay muhaliflerin gücüne güç katmıştır ki olaydan sonra çıkan gazeteler bu duruma dair şiddetli yazılar çıkartmışlardır (Cavid Bey, 2014, s. 30). Çünkü fikir özgürlüğünün kısıtlandığını ve hürriyetin sadece lafta kaldığını gösteren fiili bir olay olduğundan artık onların eline büyük bir koz geçmiştir. Zaten işte bu koz bir isyanın başlangıcı olacaktır.

Hasan Fehmi'nin ölümünden sonra yapılan cenaze töreni oldukça şaşalı olmuştur (Pekmen, 2023, s. 43). Bu aslında hükümete ve bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan nefretin yansıması olmuştur. Yani artık fitil ateşlenmiştir. Volkan gazetesinde ateşli yazılar yayınlanmaya devam edilmektedir. Artık ip kopmuştur. Neticede de Rumi takvimlerin 31 Mart'ı gösterdiği gün ve Miladi olarak ise 13 Nisan günü Taşkışla'da bulunan dördüncü avcı taburu askerleri önce zabitanlarını hapsedmişler ve daha sonra da Ayasofya meydanına gitmişlerdir. Orada bulunan mebusan meclisi önünde de protestolara başlamışlardır. Hocalar da onlara katılmışlar ve hep beraber 'Şeriat İsteriz' sloganını atmışlardır (Cavid Bey, 2014, s. 35).

3.3 "Vaka-i İrticaiye" Başlıyor...

Avcı taburlarının isyanı ile beraber asiler mebusan meclisinin önünde toplanmışlardır. Burada büyük bir yaygara koparmışlardır. Mebuslar ise binanın içinde beklemektedirler. Asilerin onlardan istedikleri en önemli şey hükümetin değişmesidir. Daha sonra da başta harbiye nazırı olmak üzere Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey ve mebuslardan olan Hüseyin Cahit Bey'in görevlerinden azledilmeleridir. Hatta öylesine nefrete bürünmüş olan asiler mezkûr zatlara benzettikleri bir mebusu ve bir nazırı katletmişlerdir. Bunlardan biri adliye nazırı olan Nazım Paşa'dır. Nazım Paşa, Ahmet Rıza Bey sanılarak öldürülmüştür (Türkgeldi, 2021, s. 30-31). Halbuki yaşanan gelişmelere dahili yoksa da bazı kişilerin rivayetine göre Gazeteci Hasan Fehmi'nin intikamı alınmak istenmiştir (Pekmen, 2023, s. 139). Aynı şekilde Hüseyin Cahit sanılarak Lazkiye Mebusu Arslan Bey ise yine canice katledilmiştir (Cavid Bey, 2014, s. 36). Arslan Bey tamamen masum olan genç bir adamdır. Ancak caniler onu da acımadan öldürmüşlerdir. Bu sırada mecliste bulunan ve İttihat ve Terakki muhalifi olan Mahir Said Bey anılarında o günü detaylı bir şekilde anlatmıştır. Asilerin ara ara meclise rastgele kurşun sıktıklarını da belirtmiştir (Pekmen, 2023, s. 123). Bunun dışında Arslan Bey'in cesedini de bizzat görmüştür. Bu arada isyancıların canını almak istedikleri Hüseyin Cahit Bey ise İttihatçıların önemli isimlerinden ve hatta daha sonra maliye nazırlığını üstlenecek olan Cavid Bey ile Selanik'e firar edecektir. Ancak Hareket Ordusu İstanbul'da asayişini sağladıktan sonra bahsi geçen iki isim payitahta geri dönecektir (Cavid Bey, 2014, s. 38-43).

Neticede çok sayıda insan katleden asiler sadece meclis önünde değil İstanbul'un çeşitli yerlerinde de cinayetler işlemişlerdir. Özellikle mektepli subaylara karşı büyük kin tutan alaylı askerler yirmiden fazla mektepli subayı öldürüp cesetlerini bir köşeye atmışlardır (Akşin, 2007, s. 60). Bunlardan biri de Trabzonlu Mülazım İlyas Efendi'dir. Bu mektepli subay tek başına asileri durdurmaya çalışmıştır. Galata köprüsündeki asi topluluğuna karşı cesurane bir şekilde silahı ile karşılık vermiş ve bunun sonucunda da vefat etmiştir. Daha sonra da 24 saat boyunca cesedi köprü üzerinde kalmıştır (Koz, 2015, s. 9-11). İşte İlyas Efendi'nin katli, kontrol edilemeyen asilerin durumunu gösteren bir hadisedir. Yalnız bu hadise değil yaşanan bir diğer önemli hadise de düzensiz hareket eden asilerin halini

göstermek açısından önemlidir. Bu hadise ise Asar-ı Tevfik zırhlısının komutanı olan Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı'nın önünde ve Padişah II. Abdülhamit'in gözleri önünde öldürülmesidir. Olayın üçüncü günü yani 15 Nisan günü gerçekleşen bu olayın başlamasını sağlayan mesele Sultan Abdülhamit'in bulunduğu Yıldız Sarayı'nın bombalanacağı şüphesidir. Aslında bu şüphenin arkasında Prens Sabahattin vardır. Çünkü Prens Sabahattin'in direktifleri sonucunda bir karar alınmıştır. Bu karar ise eğer ki Meşrutiyet tehlikeye girerse ve isyanın önü alınamazsa Yıldız'ın bombalanmasıdır (Akşin, 2018, s. 30). Bu karar Ali Kabuli Bey'e de bildirilmiştir. O sırada bu kararı bir şekilde öğrenen gemi neferleri hiddetlenmişler ve kaptanları olan Ali Kabuli Bey'i tevkif etmişlerdir. Daha sonra ise Yıldız Sarayı'na götürülen kaptan, padişahın karşısına çıkartılmıştır. Zaten yol boyunca darp edilmiş olan Kaptan Bey, Padişahın huzuruna çıktığı sırada perişan bir haldedir. Padişah onunla konuşup mahzene götürülmesini emretmiştir. İşte tam sırada bir kişinin süngüsüyle Kaptan Bey'i dürtmesi sonucunda diğer neferler de bir anda Ali Kabuli Bey'in üzerine atlamışlardır (Yıldız, 2017, s. 75-79). Birçok süngünün hedefi olan Osmanlı binbaşı Ali Kabuli Bey isyancıların elinde hayatını kaybetmiştir (Pekmen, 2023, s. 96). Asiler sadece bunla da yetinmeyerek onun cesedini dahi rahatsız etmişlerdir. Böylece 'Şeriat İsteriz' diyerek yola çıkan bu şahısların geldiği noktada birçok masum insan hayatlarını vahşiyane bir şekilde kaybetmişlerdir.

Tekrardan meclis önüne dönersek burada işler bir hayli gergindir. Başta Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa olmak üzere diğer nazırlar da çarenin istifa etmek olduğunu düşünmüşlerdir. Ardından da Sadrazam istifa etmiştir. Yeni kabineyi ise Ahmet Tevfik Paşa kurmuştur (Türkgeldi, 2021, s. 31). Bu kabinedeki en önemli değişiklikte asilerin isteği doğrultusunda yapılmış olan harbiye nazırlığı makamında olmuştur. Ali Rıza Paşa yerine Gazi Ethem Paşa harbiye nazırı ilan edilmiştir (Pekmen, 2023, s. 132). Bunu sadrazamdan başka sultan II. Abdülhamit de uygun görmüştür. Bu değişiklik asilerin de hoşuna gidecektir. Çünkü yeni Harbiye Nazırı Gazi Ethem Paşa herkesin sevdiği ve saydığı savaş tecrübesi olan dindar bir adamdır (Ölmez, 2013, s. 212). Geçmişinde 1897 Yunan Harbi'nde kazandığı büyük bir başarı vardır. Bu başarı ona askerler arasında saygı duyulmasını sağlamış ve askeri karizmasını da artırmıştır. Böylece asilerin hem dindar olan hem de tabir-i caizse eski toprak olan bu devlet adamına karşı hürmetleri vardır (Ölmez, 2013, s. 213). Bu yüzden bu değişiklik onları memnun etmiştir. Zaten Bizzat Ethem Paşa gelerek asileri sindirmiştir. Böylece olay çözüldü zannedilmiş fakat askerler halen başıbozuk gibi davranmaya devam etmiştir (Pekmen, 2023, s. 135).

14 Nisan günü sahneye tekrar Derviş Vahdeti çıkmıştır. İsyandan haberdar olan Vahdeti, padişaha 'Meclisi kapatmak sizin elinizdedir.' demiştir (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3443). Bir yandan da askerin itaatsizliği devam etmektedir. Aslında burada üstünde durulması gereken bir başka husus da böylesine dikkatsiz ve uygunsuz davranan bu serkeş isyancıların hareketini bastıramamak bahsidir. Devletin merkezinde bulunan 30.000 kişilik Hassa Muhafız Alayı bu isyanda komutanları Mahmut Muhtar Paşa tarafından kullanılmamıştır (Borak, 1992, s. 360). Böylece isyan büyümüş ve Mahmut Muhtar Paşa'da büyük bir basiretsizlik örneği göstermiştir.

Buna karşın o günlerde yaşanan önemli bir gelişme olayın seyrini değiştirecektir. Bu gelişme ünlü İttihatçı İsmail Canbulat'ın İttihat ve Terakki'nin merkezine çekmiş olduğu telgraftır. Bu telgrafta 'Meşrutiyet mahvoldu.' yazmaktadır (Türkgeldi, 2021, s. 34-35). Bu telgraf Rumeli'deki hürriyetperverlerin uyanmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki Mahmut Şevket Paşa vasıtasıyla 11 Temmuz meydanında büyük bir miting yapılmış ve bu mitinge gayrimüslimler dahil birçok insan katılmıştır (Mir'at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahririyesi, 1911, s. 12). Mahmut Şevket Paşa'nın teşekkülü ile burada bir ordu kurulacaktır. Bu ordu İkinci Ordu, Üçüncü Ordu ve gönüllülerin katılımıyla oluşacaktır. Bu gönüllülerin çoğunluğunu eskiden Osmanlı aleyhine çetecilik yapmış olan Rum, Bulgar ve Arnavut çetecileri oluşturacaktır (Çiftçi, 2016, s. 218-219). Burada görünüşteki amaç

Meşrutiyet'i tesis etmek olsa da bu husus Hareket Ordusu'nun meşruluğunu sıkıntıya düşüren etkenlerden olmuştur. İlerleyen süreçte farklı yapıdaki ordu İstanbul'a doğru ilerleyecektir.

4. HAREKET ORDUSU GELİYOR!

4.1 Hareket Ordusu'nun Teşkili ve Yola Çıkışı

Hareket Ordusu'nun kurulması ile 31 Mart hadisesinin seyri değişmiştir. Çünkü bu ordu İstanbul'a isyanı bastırmaya hareket edecektir. Ordunun kurulması emrini veren Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'dır. Ancak fikri verenler Hüseyin Hüsnü Paşa ve onun Kurmay Başkanı Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'dir. Zaten ordunun ismi de Mustafa Kemal Bey tarafından 'Hareket Ordusu' olarak adlandırılacaktır (Aydemir, 1971, s. 164). Ayrıca İstanbul'un kapısına varan ilk Hareket Ordusu birlikleri bu iki komutanının emrinde olacaktır (Borak, 1992, s. 364). Öyle ki Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yazdırmış olduğu beyannameleri de Mustafa Kemal Bey kaleme alacaktır (Borak, 1992, s. 369). Mustafa Kemal ve Hüseyin Hüsnü Paşa, Mahmut Şevket Paşa ve Enver Bey gelene kadar ordudan doğrudan sorumlu kişiler olmuşlardır. Hatta Mustafa Kemal ordunun stratejisini bile planlamıştır (Atatürk, 2015, s. 564). Aslında kurulan ordu iki tümene ayrılmış ve Hüsnü Paşa'nın kumandanlık ettiği tümenin kurmay başkanı Mustafa Kemal olmuştur (Ertekin, 2022, s. 74). Ancak Enver Bey'in ile genel olarak ordunun kurmay başkanlığının ona geçişi Mustafa Kemal'in konumunu düşürmüştür. Ancak olay başladığında Enver Bey henüz Berlin'dedir.

Olay başladığında Berlin'de olan Enver Bey, olayın ikinci günü Alman gazetesine bir röportaj vermiştir. Bu röportajında ise olayın bir gün içerisinde bastırılacağını söyleyerek vakanın faillerinin Ahrar Fırkası olduğunu iddia etmiştir (Özden, 2021, s. 592-593). Ancak yüksek ihtimalle olayın küçük bir vaka olmadığını duyunca memleketine dönme isteği duyan Enver Bey, 14 Nisan akşamı Berlin'den ayrılmıştır. Viyana askeri ataşesi olan arkadaşı Hafız Hakkı Bey ile görüşükten sonra 16 Nisan akşamı Selanik'e varmıştır (Özden, 2021, s. 594-595). Burada görüşmelerini tamamladıktan sonra da Yeşilköy'e giderek ordunun kurmay başkanı olacaktır. Buradan sonraki hareketlenmeler ordu İstanbul'a girdiğinde olacaktır. Evvela Hareket Ordusu'nun İstanbul'a nasıl yaklaştığını ve faaliyetlerini de görmek gereklidir.

Rumeli'de kurulan ordu kısımlar halinde Hadımköy'e doğru varmıştır. Bir zamanlar Osmanlı ordusunda danışman general olan Alman askeri Von Der Goltz Paşa, Osmanlı Devleti'nin kısa süre içinde binlerce askeri İstanbul'a ulaştırmasını takdir etmektedir (Mir'at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahriiyesi, 1911, s. 15). Burada olayın ciddiyetini daha iyi anlayabilmek mümkündür. Çünkü adeta seferberlik gibi bir durumda böylesine asker ve mühimmat sevkiyatı yapılmıştır. Neticede Hareket Ordusu birlikleri ilk olarak Hadımköy'ünde karargâh kurmuşlardır. İlk ulaşan birlikler Hüsnü Paşa'nın komuta ettiği ve Mustafa Kemal'in de bulunduğu birliklerdir. Bu ordu Yeşilköy'e geldiği zaman ise iki tane telgrafi, biri harbiyeye biri halka ithaf olmak üzere yayınlamışlardır. Bu telgraflar Hareket Ordusu'nun amacını ve meşruluğunu belirttiği telgraflar olarak tarihe kazanmıştır. O nedenle bu telgrafları da ayrıca incelemek gereklidir.

4.2 Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Faaliyetleri

Hareket Ordusu 6 Nisan günü İstanbul'un kapılarına dayanmış durumdadır. O sırada Hareket Ordusu'nun kumandanı olarak bulunan Hüseyin Hüsnü Paşa ise hem Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine hem de İstanbul ahalisine olmak üzere iki tane önemli telgrafname çekmiştir. Bunlardan ilki olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine çektiği telgrafta resmi olan Meşrutiyet'i istibdat cellatlarının eline vermek isteyen ve görünüşte şeriat istiyormuş gibi davranan ancak dine aykırı davranan vicdansızların ve menfaatperestlerin milletin temiz alnını lekelediğini bildirmiştir. Ayrıca bu

kişiler Osmanlı ordusunu pek büyük bir utanca da düşürmüş olduğundan dolayı hem bu utancı hem de bu lekeyi temizlemek için Hareket Ordusu'nun payitahta girerek asayişini sağlayacağını duyurmuştur (Hüsnü, 1325a, s. 4-5). Ayrıca iki önemli şartı da bildirmiştir. Bu şartlardan ilki bundan sonra askerin siyasete müdahale etmeyeceği ve sadece göreviyle ilgileneceğidir. Hatta bu hususta Kur'an üzerine yemin edeceklerini de belirtmiştir. Bu şart ile aslında asker içerisindeki ayrışma önlenmeye çalışılmıştır. Zaten ordudaki en büyük problem budur. Bu nedenle bunun çözümü bu şekilde düşünülmüştür. Ayrıca askerlerin Kur'an üzerine yemin etmeleri de asileri bastırma hareketlerinden biri olarak görülmektedir. Çünkü bu şekilde yemin edecek olan askerin dine bağlılığı da görülecektir. Bu yüzden bu şart kapsamında askerler içerisinde bir denge yürütülmüştür. Diğer bir şart da şeriat yanlısı olarak isyan eden şahıslara karşı alınacak tedbirlere ve verilecek cezalara kimsenin karşı çıkmaması bildirilmiştir. Bu şart ise kuşkusuz idamların habercisidir. Herhangi bir din adamı veya askerin isyancı olmasına karşın ona verilecek cezaya kimsenin ses çıkartmaması önceden söylenmiştir. Böylece olaklardan haberdar edilmiştir (Hüsnü, 1325a, s. 5).

Aynı gün Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul halkına da bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname de ise Hareket Ordusu'nun Meşrutiyet'in tahkimi için geldiği belirtilmiştir (Hüsnü, 1325b, s. 5). Buna karşı masum halka zarar gelmeyeceği ve yalnızca asilerin cezalandırılacağı belirtilmiştir. Genel olarak halkın korkmaması adına bazı şeyler söylenmiş ve sonunda da şehitlerin katlinden sorumlu olanların hesap vereceği söylenmiştir (Hüsnü, 1325b, s. 6). Bu beyanname de amaçlanan şey ise halkı tamamen Hareket Ordusu tarafına çekmektir. Sürekli olarak masum halka zarar gelmeyecek olması tekrar edilmiştir. Ayrıca Hareket Ordusu'nun amacı da belirtilerek halk bilgilendirilmiştir. Böylece bu telgrafları yayınlayan Hüseyin Hüsnü Paşa ön hazırlığı tamamlamıştır. Yani aslında bir bakıma propaganda çalışmaları bitmiştir. Geriye sadece ordunun payitahta girerek asayişini temin etmesi kalmıştır. Bu da 23 Nisan Cuma gecesi gerçekleşecektir. Ama ondan önce İstanbul kapısında bulunan Hareket Ordusu erkânı, mebuslar ile bir araya gelerek önemli kararlar alacaktır. Daha sonra arkasına onları da alan bu ordu, İstanbul'a girecektir.

4.3 Enver Bey ve Hareket Ordusu İstanbul'a Giriyor!

Hüsnü Paşa'nın faaliyetleri sonrasında bütün ordunun hazır hale gelmesi beklenmiştir. Zaten ordunun hazır hale gelişi ile Mahmut Şevket Paşa 22 Nisan'da Yeşilköy'e gelerek ordunun fiili olarak komutasını ele alacaktır (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3445). Ancak ordu doğrudan İstanbul'a giremeyecektir. Çünkü bu sırada Sultan II. Abdülhamit, güvendiği adamlarını Hareket Ordusu ile görüşmesi için Yeşilköy'e yollayacaktır. Başlarında Hurşit Paşa'nın olduğu bu grup sonuç alamadan dönecektir (Türkgeldi, 2021, s. 35).

Burada asıl önemli husus ise mebusların toplanarak Yeşilköy' gelmesidir. İttihat ve Terakki erkânının teklifi üzerine birçok mebus Yeşilköy'e hareket etmiştir (Pekmen, 2023, s. 186). Mebuslar Hareket Ordusu ile görüşüp bir karar almak amaçındadır. Bu görüşme ise Mahmut Şevket Paşa'nın da gelmesiyle 22 Nisan'da yapılmıştır. Meclis-i Umumi-i Milli adıyla toplanan meclise Küçük Said Paşa başkanlık etmiştir (Kurşun, 2024, s.330-331). Bu mecliste birtakım kararlar alınsa da (Padişahın tahttan indirilmesi gibi) gizli tutulmuştur ancak asıl önemli sonuç mebusan meclisinin de Hareket Ordusu tarafına geçmiş olmasıdır (Midhat Sertoğlu, 2011, s. 3445). Neticede meclisin toplandığı günün bir sonraki günü Hareket Ordusu İstanbul'a girmiştir.

23 Nisan Cuma günü akşamı Hareket Ordusu İstanbul'a giriş yapmıştır (Türkgeldi, 2021, s. 37). Enver Bey ve diğer birçok genç subay orduda bulunmaktadır. Önce Davutpaşa kışlasına harekât düzenlenmiştir (Ölmez, 2013, s. 231). Burası ele geçirildikten sonra ordu tümenleri şehrin çeşitli yerlerine hareket etmiştir. Enver Bey ise Taşkışla ve Taksim kışlasına yürümüştür (Aydemir, 1971, s.

168). Ancak Hareket Ordusu burada ciddi bir direnişle karşılaşmıştır. Hatta 31 Mart Vakasının en ciddi çatışmaları burada geçmiştir. Öyle ki sivilden insanlar bile hayatlarını kaza kurşunu ile kaybetmişlerdir. Bunlardan biri Terzi Eleni adındaki gayrimüslim kadındır (DABOA, 1909a, 8 Haziran). Ondan başka ordu içinde de ciddi kayıplar yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi de Enver Bey'in yakın arkadaşı olan Muhtar Bey'dir (Aydemir, 1971, s. 168). Bu olay Enver Bey'in şahsında önemli bir üzüntü meydana getirmiştir. Bu nedenle kendisi de bizzat sıcak çatışmaya girmiş ve kışlaların ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca Taşkıyla'yı ele geçirdikten sonra Muhtar Bey'in şehit oluşunun da verdiği etki ile birçok isyancı zabite sert cezalar vermiştir (Candemir, 2009, s. 81-82). Bunun dışında Enver Bey, isyanın bastırılmasında gayet aktif bir rol üstlenmiştir. Yirmi dört taburdan dokuz tanesini bizzat yöneten ve Pera'daki üç isyanı başarıyla bastıran Enver Bey, sahada gayet başarılı olmuştur (Özden, 2021, s. 600). Bunun dışında çetelerden oluşan gönüllü birliklere de komutanlık etmiştir. Ayrıca Abdülhamit'in tahttan indirilmesi esnasında da Yıldız'da bulunan komutanlardan biri olmuştur (Aydemir, 1971, s. 172). İsyanda tamamen aktif rol alan Enver Bey, isyan sonrası önemli bir görev beklemiş ama Mahmut Şevket Paşa'dan umduğunu bulamayınca Berlin'e geri dönmüştür (Özden, 2021, s. 614).

24 Nisan'daki olaylar böylece sona ererken hareket ordusu hemen İstanbul'a hâkim olmuştur. Pazar günü yani 25 Nisan günü de İstanbul, Bilad-ı Selase [Eyüp, Galata ve Üsküdar] ve Kartal, Beykoz, İzmit, Gebze ve Çatalca da İdare-i Örfiye uygulanmıştır (DABOA, 1909a, 26 Nisan). Hareket Ordusu kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa ise adeta bütün ipleri eline almıştır. İsyân sonrası birçok kişiye idam ve sürgün cezası da verilmiştir. Bunlardan başta gelenler de isyanın baş sorumlusu olarak görülen Derviş Vahdeti ve Mizancı Murat'tır. Bunlardan Derviş Vahdeti idam cezasına çarptırılmıştır (DABOA, 1909a 14 Temmuz). Mizancı Murat ise Rodos'a sürgün edilerek canı bağışlanmıştır (DABOA, 1909a, 14 Haziran). Cezalar dışında Hareket Ordusu birtakım düzenlemeler de yapmıştır. Bunlardan en mühimi asker ve polis arasında tasfiyeler yapılmasıdır. Mesela 852 polis isyandan sorumlu bulunmuş ve tasfiye edilmiştir (DABOA, 1909a, 24 Mayıs). Ayrıca güvenliğin ve asayişin sağlanması amacıyla da 15 cm'den fazla olan Revolver silahlara el konulmuştur (DABOA, 1909a, 12 Mayıs). Böylece sıkıyönetim ile İstanbul'da asayiş sağlanmaya çalışılmıştır. Neticede ise 31 Mart günü başlayan ve 'Vaka-i İrticaiye' olarak adlandırılan bu ayaklanma bastırılmıştır.

Olayın en büyük sonucu Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmiş olmasıdır. Zaten Yeşilköy'de 22 Nisan günü toplanılan mecliste bu karar gizli bir şekilde alınmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra da artık harekete geçilmesi kararlaştırılmış ve Ayasofya'da Mebusan ve Ayan meclisi toplanmıştır. Bu mecliste padişahın hal edilmesi kararı alınmış ve Sultan II. Abdülhamit, Selanik'te bulunan Alatini Köşküne nakledilmiştir (Türkgeldi, 2021, s. 42-43). 27 Nisan günü gerçekleşen bu hal hadisesinde Şeyhülislam'dan da fetva alınmıştır (Ölmez, 2013, s. 241). Böylece Osmanlı Devleti'nde V. Mehmet (Reşat) tahta çıkmıştır.

Şunu kesin olarak söylemek gereklidir ki olayın baş sorumlusu II. Abdülhamit veya İttihat ve Terakki değildir. Çünkü öncelikli olarak Sultan Hamit, Hareket Ordusu geldiği zaman tahtı biraderine bırakabileceğini belirtmiş ve Ahmet Rıza Bey'de onun olayda parmağı olmadığını ifade etmiştir (Danışmend, 1972, s. 370). Ayrıca Hareket Ordusu'na karşı gelinmemesini de istediği ifade edilmiştir (Türkgeldi, 2021, s. 36-37). Bunun dışında Ali Fuat Türkgeldi'nin naklettiği üzere İttihatçıların en büyük isimlerinden Talat Paşa da 31 Mart vakasında sultanın dahil olmadığını söylemiştir (Türkgeldi, 2021, s. 51). Diğer taraftan padişahın tahttan indirilmesi İttihat ve Terakki'ye yaradığından olayın müsebbibi İttihatçılar olarak görülmüştür. Ancak daha henüz toplum tarafından kabul görmemiş ve güçlenememiş bir fırkanın toplumu kendinden uzaklaştırmaya çalışması söz konusu değildir (Kurşun,

2012, s. 54). Son olarak belirtilmesi gerekir ki olayda zarar gören mektepli subayların çoğu İttihatçıların önem verdiği askerlerdir. Bu nedenle henüz kabullenilmemiş bir partinin kendi ayağına sıkması gibi bir durum inanılır bir durum değildir. Olayın arkasında memnuniyetsiz bir gruhun tepkisi vardır. Bu gruh Vahdeti ve Ahrar Fırkası tarafından kullanılmıştır. Enver Bey bir Alman gazetesine verdiği röportaj da Ahrar Fırkasını suçlamış ve doğru bir analiz yapmıştır. Ancak isyan bittikten sonra hanedan mensubu olması dolayısıyla Prens Sebahattin'e dokunulmamıştır (Kurşun, 2012, s. 59). Böylece konu kapanmıştır. Geriye yalnızca Prens ve onun Avrupa bağlantıları ile ortaya çıkardığı başarısız bir isyan kalmıştır.

5. OLAYIN ENVER BEY AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Daha önce de bahsettiğimiz üzere ayaklanmanın çıktığı sırada Enver Bey Berlin'de ataşemiliterlik görevindedir. Zaten olaydan haber alır almaz da Selanik'e gelecektir. Daha sonrada İstanbul önlerine varacaktır. Bunlardan aşağıda daha ayrıntılı bahsedecek olduğumuzdan dolayı Enver Bey'in önemli bir özelliğinden bahsetmek doğru olacaktır. Enver Bey her şeyden önce cesareti yüksek olan bir şahsiyettir. Çoğu zaman öne atılmayı da sever. Vatan için daha doğrusu Devlet için her şeyini feda edebilecek kapasitedir. Bunları gençlik yıllarında bizzat dağlarda çeteler ile savaşarak ispatlamıştır. Daha sonra da canını hiçe sayarak asi konumuna düşerek mevcut yönetime isyan etmiştir. Yani o bir görev adamı olsa da devleti için gereken neyse onu da yapabilecek kudrettedir. Hülasa 31 Mart isyanı çıktığında Berlin'den hızlıca gelmesinin nedenlerinden biri de bu özelliği olmuştur. Enver Bey vatanın özellikle de hürriyetin tehlikede olduğunun farkına varmıştır. Sonuç ne olursa olsun kendisinin orada bulunması gerektiğini de bilmektedir. Zaten hızlı bir şekilde de payitahtın kapısına varacaktır. Bu hissiyat, isyanın onun içerisindeki manevi yansımasıdır. Bir de olayın maddi yansıması vardır. Yani Enver Bey, bu olayın sonucunda kurtarıcı rolünde olmak istemektedir. Çünkü bu rol onun yolunu açacak bir yoldur. Kuşkusuz Enver Bey, bu hesapları da yaparak Berlin'i terk etmiştir.

31 Mart ayaklanmasının olmasından sonra ayaklanmayı bastırmak için Selanik'te Üçüncü Ordu ve İkinci Ordu'nun birleşimi ile ayrıca katılan gönüllüler de dahil edilerek Hareket Ordusu namında bir ordu kurulmuştur (Mir'at-ı Sicil-i Memurin-i Osmaniye Heyet-i Tahririyesi, 1911, s. 16). Bu ordunun kuruculuğunu Mahmut Şevket Paşa yapmakla beraber ordunun kumandanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa atanmıştır. Ayrıca bu ordunun kurmay başkanı o dönem Selanik'te bulunan Mustafa Kemal Bey'dir (Atatürk, 2015, s. 564). Ordu Selanik'ten kısımlar halinde yola çıkarak Yeşilköy'e geldiği zaman idari kadrosunda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Zaten beklenen bir şey olan Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun kumandanı olması burada gerçekleşmiştir (Aydemir, 1971, s. 166). Kendisi İstanbul'a adeta bir fatih edası ile girecektir. Tabi ki bu sahneyi kimseye kaptırmayacak olan Mahmut Şevket Paşa ordu İstanbul'a girmeden kumandasını alacaktır. Yalnız idari kadroda sadece bu değişiklik meydana gelmemiştir. Ordu Yeşilköy'e geldiği sırada bu sefer de bir diğer önemli makamda değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklik ise ordunun tamamına kurmay başkanı olarak Kolağası Mustafa Kemal Bey yerine Berlin ataşemiliteri olan Binbaşı Enver Bey'in atanmasıdır (Mayatepek, 2015, s. 50). İşte bu olay Enver Bey'in hayatında son raddesi harbiye nazırlığı olan merdiven basamaklarının en önemlisi olmuştur. Aslında burada şunu da ifade etmek gerekir ki Mustafa Kemal Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığına adaydır. Kendisi zaten o sırada Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay başkanıdır. Ancak Hareket Ordusu'nun isim babası olması ve harekâtı planlayanlardan biri olmasına rağmen Enver Bey'in gelişiyile arka plana atılmıştır.

Enver Bey'in Berlin'den acele bir şekilde Selanik'e gelip oradan da İstanbul'a gelmesi gelişigüzel bir olay olmamıştır. Enver'in istediği bir şey vardır. O da Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığıdır.

Selanik'e vardığı zaman İttihat ve Terakki erkânı ile görüşüp bu görevi istemiştir (Aydemir, 1971, s. 166). Zaten cemiyetin en önemli adamlarından biri konumundadır. Bu nedenle görev ona verilecektir. Ancak şunu da söylemek gerekir ki bu görevin Enver Bey'e verilmesini sadece Enver Bey değil önde gelen İttihatçılar da istemektedir. Çünkü Hareket Ordusu'nun başında İttihatçı olmayan bir komutan olan Mahmut Şevket Paşa vardır (Pekmen, 2023, s. 197). O nedenle dengeyi korumak adına İttihat Terakki'nin asker kanadının en önemli ismi olan Enver'in Hareket Ordusu'na katılması İttihatçı erkân arasında istenen bir olaydır (Pekmen, 2023, s. 194). Zaten Enver Bey'in Yeşilköy'e geldiği sırada birçok kişi onu yanaklarından öperek karşılamıştır (Pekmen, 2023, s. 188). Yani Enver artık yavaş yavaş başrole geçmeye başlamıştır. Bunu hem İttihat ve Terakki erkânı arasında hem de idari yönetimde yapacağı üst düzey görevler izleyecektir.

Enver Bey hızlı bir şekilde İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal Bey'den kurmay başkanlığını alacaktır. Mahmut Şevket Paşa'nın Fatih edasıyla girdiği Payitahta kuşkusuz 28 yaşındaki Binbaşı Enver Bey de aynı şekilde girecektir. Ayrıca Enver Bey ile Mahmut Şevket Paşa'nın bu yakınlığı da 1913 de tekrar edecektir. Bu ikili 1913 yılında tekrar yan yana gelecektir. Bu sefer de Enver Bey'in ön ayak olduğu kanlı hükümet darbesinden [Babali Baskını] sonra sadarete getirdiği isim Mahmut Şevket Paşa olacaktır (Danişmend, 1972, s. 398-401). Ancak burada zikredilmesi gereken önemli bir hususta 31 Mart vakasının bastırılmasından sonra Mahmut Şevket Paşa ve önde gelen ittihatçıların arasının pek iyi olmadığıdır. Çünkü özellikle Enver Bey payitaht içerisinde daha etkin bir görev almayı beklerkenki bu görev de müsteşarlık olacaktır – hayal kırıklığına uğramışlardır. Hatta Enver Bey bundan dolayı İstanbul'u terk etmiştir (Özden, 2021, s. 614). İttihatçıların önde gelenlerinden biri olan Cavit Bey'in yazmış olduğu ruznamede Mahmut Şevket Paşa'nın gururlandığı belirtilmiş ve ayrıca ondan müsteşarlık bekleyen Enver ve Talat gibi ittihatçıların ise düş kırıklığına uğradığı görülmüştür (Cavid Bey, 2014, s. 48).

Bu olayın Enver Bey'in hayatında önemli bir yer edinmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi Enver Bey'in karizmasının ve prestijinin ikiye katlanmış olmasıdır. 1908 temmuzunda Meşrutiyet'in ilanını sağlayan ve "Hürriyet Kahramanı" olarak anılan bu şahsiyet, şimdi de Meşrutiyet'in tehlikeye düştüğü bu günlerde uzak diyarlardan gelerek hürriyetperverlerin imdadına yetişmiştir. Artık Enver Meşrutiyet'in ve dolayısıyla hürriyetin kurtarıcısıdır. Henüz çok genç olmasına rağmen o dönemki prestiji bir general seviyesindedir. Kurmay başkanlığı onun itibarını daha da artırmıştır. 31 Mart vakasının bastırılmasından sonra Hareket Ordusu'nun gazetesi konumunda olan 'Şanlı Ordu' gazetesi, olay sonrasında İstanbul sokaklarında Mahmut Şevket Paşa ile Enver Bey'in isimlerinin konuşulduğunu yazmıştır (Karaman, 2014, s. 260).

Böylece Enver Bey basamakları hızlı bir şekilde çıkmaktadır. Ayrıca onun kurmay başkanı sıfatıyla İstanbul'a girmesi ve ismini daha fazla duyurması İttihat ve Terakki erkânı içerisinde de sivrilmesini sağlamıştır (Özden, 2021, s. 613-614). Çünkü neticede Enver Bey Berlin'e yollanarak merkezden uzaklaşmıştır. Ancak o kısa süre içinde tekrar dönerek kendi otoritesini sağlama almıştır. Bu nedenle bu olay onun cemiyet içinde de güçlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca tabii ki onun İstanbul'da ismini duyurması payitaht içerisinde daha fazla ünlenmesine neden olmuştur (Aydemir, 1971, s. 176). Bundan dolayı aynı sene içerisinde saraydan biriyle evlenmesinin de yolu açılmıştır. Tüm bu sebepler Enver Bey'in bugün tanıdığımız Enver Paşa olmasına yol açmıştır. Belki herkes onu Meşrutiyet'in ilanı ile tanısa da Enver'in İstanbul içerisindeki otoritesini sağlayan mesele 31 Mart vakasını bastıran Hareket ordusu'nun kurmay başkanı olmuş olmasıdır.

Bu görevin önemini biraz sonra bahsedeceğim üzere Mustafa Kemal ile ters düşmesi de göstermektedir. Öyle ki Mustafa Kemal kendisinin kurmay başkanlığına getirilmemesine oldukça

fazla kızmıştır (Aydemir, 2011, s. 146). Bu olay Uzun yıllar Mustafa Kemal Bey ile Enver Bey arasında yaşanacak olan rekabetin de temelini atan olay olmuştur. Hatta aynı sene içerisinde yapılmış olan İttihat ve Terakki kongresine katılan Mustafa Kemal ısrarla siyaset ve askerinin birbirinden ayrılmasını isteyecektir. Bu isteğinde Enver Bey ile yaşadığı bahsi geçen olay etkili olmuştur (Aydemir, 1971, s. 176). Çünkü yüksek ihtimalle Mustafa Kemal, Enver Bey'in Hareket Ordusu'nda bulunmasının cemiyet sayesinde olduğunu düşünmüştür. Bu düşüncesi onun asker ile politikacının birbirinden ayrılması fikrini savunmasına neden olmuştur. Nitekim bu görüşlerinde daha sonra haklı da çıkacaktır. Çünkü Birinci Balkan Savaşı'nda yaşanan büyük bozgunun temelinde de askerinin siyasete karışması sonucu yaşanan ayrılıklar vardır. Yalnız bununla da bitmeyecektir. Çünkü Mustafa Kemal'in bu fikirleri cemiyet tarafından kabul edilmeyecektir. Bundan dolayı da Mustafa Kemal artık fiilen cemiyetten kopacaktır (Aydemir, 2011, s. 136). Hatta sonraki yıllarda Sofya ataşemiliteri olması ve cemiyet içerisinde rehberlik görevlerine getirilmesi onun gözden düştüğünün en büyük emaresidir (Aydemir, 2011, s. 173). Buna karşılık Enver Bey ise cemiyet içerisinde yükselişine devam edecektir. 1913 yılında Bab-ı Ali baskını yapılarak hükümeti deviren Enver Bey, İttihat ve Terakki'nin tam olarak iktidarı almasını sağlayacaktır. Aynı sene Edirne'yi de Bulgarlardan alan Enver Bey, yıl sonunda albay rütbesine ulaşacak ve kısa bir süre içinde de tuğgeneral olarak harbiye nazırı olacaktır.

Neticede 31 Mart olayına saf bir isyan olarak bakmak doğru değildir. Sonuçları bakımından oldukça etkilidir. Çünkü 1914 yılına geldiğimizde imparatorluğun birinci adamı olan ve cihan harbine girilmesinin başlıca sebebi olan Enver Paşa'nın yükselişindeki en önemli durak Hareket Ordusunun kurmay başkanı olmasıdır. Bu onun önlenemez yükselişinin kritik bir durağıdır. Çünkü burada aynı zamanda bir rakip de kazanmıştır. Bu rakip daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ten başkası değildir. Bu rekabet öylesine uzun sürecektir ki milli mücadele döneminde Enver Paşa'nın ülkeye girmek için Batum'a gelmesiyle arşa çıkacaktır. Ama kaderin başka bir oyunu vardır. Aynı sıralarda Mustafa Kemal Paşa ise hayatının savaşlarından birini vermiştir. Başkomutan olarak girdiği Sakarya Savaşı'ndan galip çıkarak Enver Paşa'yı saf dışı etmiştir. İşte bu 31 Mart vakası yaşanmış bitmiş bir olay olsa da sonuçları yıllarca sürmüştür.

6. SONUÇ

Sonuç olarak 31 Mart Vakasında en önemli paylardan biri de Enver Bey'in olmuştur. Berlin'de askeri ataşe olarak bulunduğu sırada isyan haberini aldıktan sonra Alman gazetelerine olayla alakalı röportajlar vermiş ve bu röportajlarında olayın kısa süre içinde bastırılacağını belirtmiştir. Yine bu röportajlarında olayın müsebbiplerini de Ahrar Fırkası olarak işaret etmiştir ki bu tespiti de gayet makuldür. Böylece Enver Bey daha olayın başında yaptığı tespitler ile öngörüsünü göstermiştir. Sadece bu tespiti bile olayın arkasındakileri gösterir niteliktedir.

Enver Bey, isyanın ciddi olmasından ötürü hızlı bir şekilde Selanik'e gelerek İttihatçı erkân ile görüşüp birtakım kararlar almıştır. Bu kararlardan biri de Hareket Ordusu kurmay başkanlığının onun uhdesine verilmesidir. Gerçekten de Yeşilköy'e gelen Enver Bey, Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığını almıştır.

Bu sırada ordunun isim babası olan ve ordunun İstanbul'a kadar olan gidişatını planlayan Mustafa Kemal Bey ise Enver'in gelişi ile arka plana atılmıştır. Çünkü kendisi sadece bir tümene kurmay başkanlığı yapmıştır. Bu da iki ismin arasında başlayan soğukluğun temelini atmıştır.

Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Enver Bey, İstanbul'a giren ordu içerisinde yararlıklar göstermiş ve kendi prestijini fazlaca artırmıştır. Öyle ki gazetelerde ve sokaklarda onun ismi anılır olmuştur.

Taşkıyla'yı ele geçirme başarısı ve aktif bir şekilde çatışmaların içerisinde yer alması onun askeri anlamda karizmasını artıran etkenlerden olmuştur. Bu başarılar ile kendisine yüksek bir görev verilmesini beklemiş ancak görev alamayınca da tekrardan Berlin'e dönmüştür. Sonuçta önemli bir görev elde edemese de bu başarısı ilerde onun için referans olacaktır. Çünkü üst üste girdiği bu faaliyetler onun devletin birinci adamı olmasını sağlayacaktır.

Bu çerçevede Enver Bey'in 31 Mart vakası süresince bulunduğu faaliyetler hülasa edilmiştir. Kendisi 'Hürriyet Kahramanı' olarak ün salmışken üstüne bir de Meşrutiyet'in koruyucusu olarak İstanbul'a girmiş ve hürriyet aleyhtarı ayaklanmayı bastıran kişilerden biri olmuştur. Bu onu hem İttihat ve Terakki içinde hem de kamuoyu gözünde yüksek bir seviyeye çıkarmıştır. Bu olay ile artan karizması onu gelecek yıllarda imparatorluğun en yüksek makamlarından birisine taşıyacaktır. Bu tarihten sonra 1911'de Trablusgarp savaşındaki gayret ve başarıları ile II. Balkan Harbi esnasında Edirne'yi geri alışı onu İmparatorluğun bir numaralı adamı yapacaktır. Sonuç olarak yıkılmak üzere olan bir imparatorluğun kaderine hükmeden Enver Paşa'nın hayatındaki en önemli dönüm noktalarından biri de 31 Mart vakasında aldığı faal görevdir.

Sonuç olarak Enver'in 31 Mart vakasında göz ardı edilmeyecek bir katkısı vardır. Onun birçok tümene komutanlık etmiş olması ve şiddetli çatışmalara bizzat girmesi neticesinde isyan sona ermiştir. İsyân sonrasında ise istediğini elde edemese de kendi karizmasını artırmış ve şöhretini ikiye katlamıştır. Bu da onun ilerde imparatorluk adına karar verici birinci güç olmasını sağlayacak etkenlerden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (1972). 31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 541-560. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001087
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (2018). *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye: 1908-1980*. (4.Cilt). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arı, M. S. ve Ozan, İ. H. (2018). Sırât-ı Müstakîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası. "İslam'ı Uyandırmak": *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler* içinde (ss. 227-247). İLEM.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1971). *Enver Paşa: Makedonya'dan Orta Asya'ya : (1908-1914)*. (C2.Cilt). İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam* (1.Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2015). *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bey, C. (2014). *Meşrutiyet Ruznamesi*. Türk Tarih Kurumu yayınları; III-4. dizi-sayı 17 (1.Cilt). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Borak, S. (1992). 31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23), 357-372. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/55195/757432> adresinden erişilmiştir.
- Candemir, M. (2009). Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'na Girişi = Entering the Movement Army to Yıldız Palace. *Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı*, 79-96.

- Çiftçi, A. (2016). Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1919 Hareket Ordusu Örnekleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(16), 207-222. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/106034617/Turk.nin_Siy._Mod.de_Balkanl._tam_metin-libre.pdf?1695907936 adresinden erişilmiştir.
- Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi: 1703-1924*. İstanbul : Türkiye Yayınevi.
- DABOA. (1909a, 12 Mayıs). 383-147. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 14 Haziran). 414-70. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 7 Nisan). 353-72. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 26 Nisan). 127-10. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 14 Temmuz). 87-35. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1906a, 29 Ekim). 399-81. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 8 Haziran). 2835-80. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 24 Mayıs). 2823-67. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- DABOA. (1909a, 16 Ocak). 3472-260351. Y.PRK.AZJ. [Belge]. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Ertekin, F. (2022). 31 Mart Vakası Sonrası Hareket Ordusu'yla İstanbul'u Kuşatan Manastır Milli Taburu'nda Görevli Bir Subayın Günlüğü. *Harp Tarihi Dergisi*, 6, 65-94. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2771068> adresinden erişilmiştir.
- Hüsnü, H. (1325a). Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Telgraf. *Musavver Muhit*, II(23), 4-5.
- Hüsnü, H. (1325b). Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyanname. *Musavver Muhit*, II(23), 5-6.
- İlgar, İ. (1968). 31 Mart ve Hareket Ordusu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 6, 23-31.
- Karaman, M. A. (2014). Hareket Ordusu'nun Yayın Organı “Şanlı Ordu” Gazetesi. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik, III*, 253-264,.
- Kodaman, B. (1994). 31 Mart Hadisesi (Son Osmanlı Vak'a Nüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'ye Ait Bir Yazma Esere Göre). *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler, IV*, 1329-1340.
- Koz, M. S. (2015). 31 Mart Şehidi Trabzonlu Mülâzım İlyas'ın Destanı. *Müteferrika: Kitabiyat Dergisi*, 47, 3-36.

- Kuran, A. B. (1950). 31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu? *Tarih Dünyası*, II(13), 557-560.
- Kurşun, Z. (2012). 31 Mart Olayının Arkasındakiler. *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, 49-59.
- Kurşun, Z. (2024). *Küçük Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid'in gölgesi*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Mayatepek, O. (2015). *Dedem Enver Paşa*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Mir'at-ı Sicil-i Memur-in-i Osmaniye Heyet-i Tahririyesi. (1911). *Mücahid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu*. İstanbul, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.
- Nuri, C. (1336). Otuz Bir Mart. *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, III(63), 593-596.
- Ölmez, A. (2013). *Gazi Ethem Paşa Ve Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özden, K. (2021). Berlin Askeri Ataşesi Enver Bey'in 31 Mart İsyanı'nın Bastırılmasındaki Rolü ve Almanya'nın Tepkisi. *TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, 12-13 Mart 2020, Edirne: Bildiriler, I*, 581-617.
- Paşa, E. (1991). *Enver Paşa'nın Anıları: 1881-1908*. Anı dizisi; 6. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Pekmen, M. S. (2023). *31 Mart Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Safi, İ. (2018). II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 268-286. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.474906>
- Saygılı, H. (2013). 1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli. *Karadeniz Araştırmaları*, 39(39), 69-94. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=231420> erişim adresi
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu yayınları; IV/A-2-2.11. dizi-sa.8f (6.Cilt). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Sertoğlu, M. (1999). 31 Mart Olayı'na Işık Tutan Belgeler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 35, 45-47.
- Sezer, S. (2017). Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 143-159. <https://dergipark.org.tr/en/pub/nisantasisbd/issue/39932/474329> adresinden erişilmiştir.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1952). 31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi. *Resimli Tarih Mecmuası*, III(29), 1456-1461.
- Türkgeldi, A. F. (2021). *Görüp İştiklerim*. Türk Tarih Kurumu yayınları; II.dizi-sayı:15⁵. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (1995). (11.Cilt). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ünlü, T. B. (2021). *İttihatçı Bir Fedai: Mülazım Atıf Kamçıl*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yıldız, S. (2017). 31 Mart İsyanı'ndan Bir Olay İncelemesi: Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabulî Bey'in Öldürülmesi. *UTAD: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi = The Journal of International History Researches*, I(1), 71-84. <https://dergipark.org.tr/en/pub/utad/issue/33657/334178> adresinden erişilmiştir.